БЕЛАРУСКАЯ МОВА

Падручнік для 4 класа
ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з рускай мовай навучання

У дзвюх частках

Частка 2

Зацверджана
Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь

2-е выданне,
выпраўленае і дапоўненае

МІНСК
НАЦЫЯНАЛЬНЫ ІНСТЫТУТ АДУКАЦЫІ
2013

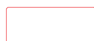
УДК 811.161.3(075.2=161.1)
ББК 81.2Беи-922
Б43

Р э ц э н з е н т:

заг. лабараторыі пачатковай адукацыі Навукова-метадычнай установы «Нацыянальны інстытут адукацыі» Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, д-р пед. навук, дац. *І. І. Паўлоўскі*

Умоўныя абазначэнні:

 — дамашняе заданне;

 — правіла;

 — дадатковае заданне да практыкавання;

 — падказка слоўніка

Б43 **Беларуская** мова : падруч. для 4-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з рус. мовай навучання. У 2 ч. Ч. 2. / Т. М. Валынец [і інш.]. — 2-е выд., выпр. і дап. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2013. — 104 с. : іл.
ISBN 978-985-559-264-9.

УДК 811.161.3(075.2=161.1)
ББК 81.2Беи-922

ISBN 978-985-559-264-9 (ч. 2)
ISBN 978-985-559-262-5

ПРЫМЕТНІК

ПРЫМЕТНІК ЯК ЧАСЦІНА МОВЫ

Успомніце! Словы, якія абазначаюць прыметы прадметаў і адказваюць на пытанні я к і? я к а я? я к о е?, называюцца **прыметнікамі.**

У сказе прыметнікі звязаны з назоўнікамі: *Алесь атрымаў* ***выдатную адзнаку****. Каля дома расце* ***высокі клён****. Каці купілі* ***новыя чаравікі****.*

1. Прачытайце. Пастаўце да прыметнікаў пытанні. Выпішыце прыметнікі разам з назоўнікамі, да якіх яны адносяцца.

У з о р. *Адзенне* (я к о е?) *белае*.

Ёсць некалькі варыянтаў тлумачэння паходжання назвы Беларусь.

I. Белае адзенне даўніх вясковых людзей, белыя іх валасы, белы колер скуры.

II. Калі на нашы стражытныя славянскія землі прыйшлі татара-манголы, то здолелі адбіцца ад іх амаль адны толькі мы. І таму наша радзіма «белая», што значыць «чыстая ад нашэсця татараў». *(Паводле У. Караткевіча)*

2. Прачытайце загадкі і адгадайце іх.

1. Улетку шэры,
узімку белы,
доўгія вушы мае,
хутка ў лес уцякае.

2. Маленькі, шустранькі звярок
скача з елкі на дубок.

3. Марозная, калючая,
снежная, скрыпучая,
прыйшла да нас сама
халодная ... .

● Назавіце прыметнікі, якія дапамаглі вам адгадаць загадкі.

● Параўнайце націскі ў беларускім слове *маленькі* і рускім *маленький*.

3. Спішыце, устаўце прапушчаныя літары. Вызначце, да якой часціны мовы адносяцца словы.

Хол..д, х..лодны, хал..днець;
м..роз, м..розны, м..розіць;
в..сна, в..сновы, прадвесне;
в..сёлы, в..сёлка, вес..ліцца;
б..роза, б..розавы, б..рэзнік, падб..розавік;
лета, летні, леташні.

● Што абазначаюць словы *вясёлка*, *леташні*, *прадвесне*?

4. Прачытайце. Выпішыце аднакаранёвыя словы парамі па ўзоры, абазначце ў іх корань. У прыметніках абазначце таксама суфікс.

Узор. *Шкло — шкляны.*

Зіма, цагля́ны, дуб, шкло, вечар, сталь, дубовы, вёска, шкляны́, цэгла, жалеза, сталёвы, гарадскі, жалезны, зімні, вячэрні, вясковы, горад.

5. Прачытайце. Адзін з назоўнікаў кожнага словазлучэння замяніце прыметнікам такім чынам, каб пры гэтым не змяніўся сэнс словазлучэння. Запішыце па ўзоры.

Узор. *Хлеб з пшаніцы — пшанічны хлеб.*

Хлеб з пшаніцы, пярсцёнак з золата, дом з дрэва, гараж з цэглы, пячэнне з аўса, абутак са скуры, сцяна з каменю, караблік з паперы, нож са сталі, збан з гліны.

6. Запішыце назвы (назоўнікі) намаляваных прадметаў і як мага больш прымет (прыметнікаў) да іх.

Узор. *Заяц — белы, пушысты, баязлівы, даўгавухі, ...*

ЗАЛЕЖНАСЦЬ ФОРМЫ ПРЫМЕТНІКА АД ФОРМЫ НАЗОЎНІКА Ў РОДЗЕ І ЛІКУ

Прыметнік заўсёды звязаны з назоўнікам. Прыметнік мае той самы род, што і назоўнік, з якім прыметнік звязаны. Напрыклад: *вялік*[*і*] *магазін* (м. р.), *вялік*[*ая*] *гара* (ж. р.), *вялік*[*ае*] *акно* (н. р.).

Прыметнікі мужчынскага роду маюць канчаткі ***-ы***, ***-і***, жаночага — ***-ая***, ***-яя***, ніякага — ***-ае***, ***-ое***, ***-яе***.

7. Прачытайце. Пастаўце прыметнікі ў патрэбным родзе.

(белы) воблака
(цёмны) хмара
(ясны) месяц
(высокі) дрэва
(нізкі) трава
(густы) куст

(шырокі) акно
(саламяны) лялька
(прасторны) дом
(мяккі) крэсла
(пісьмовы) стол
(новы) канапа

- Запішыце словазлучэнні ў наступным парадку:

а) з прыметнікамі мужчынскага роду;
б) з прыметнікамі жаночага роду;
в) з прыметнікамі ніякага роду.

- Абазначце канчаткі прыметнікаў.

8. Прачытайце. Спішыце. Абазначце род прыметнікаў і іх канчаткі.

Вялікі зялёны кракадзіл ляжаў на беразе мале́нькага штучнага вадаёмчыка, зробленага для яго працаўнікамі заапарка. Калі кракадзіл паволі ссунуўся ў мутную шэрую ваду, яго масіўнае цела стала нагадваць падводную лодку.

- Назавіце ў тэксце прыметнікі-антонімы.
- У якім склоне ўжываецца слова *кракадзіл*?

Каб лягчэй было вызначыць род прыметніка, пастаўце яго разам з назоўнікам, да якога адносіцца прыметнік, у форму назоўнага склону. Напрыклад: *маленькага вадаёмчыка* — *маленькі вадаёмчык* (м. р.).

9. Прачытайце словазлучэнні. Дапішыце канчаткі прыметнікаў, абазначце іх род.

Ярк.. сонца, цёмн.. хмара, бел.. воблака, густ.. туман, спорн.. дождж, лёгк.. ветрык, пушыст.. снег, сярдзіт.. завіруха, вячэрн.. зорка, сух.. надвор’е, нов.. чаравікі.

- Растлумачце значэнне слоў *лёгкі* і *сярдзіты* ў словазлучэннях *лёгкі ветрык* і *сярдзітая завіруха*. Падбярыце сінонімы да гэтых прыметнікаў.

Прыметнік мае той самы лік, што і назоўнік, з якім прыметнік звязаны: *цікав*|*ая*| *нов*|*ая*| *кніга* — адзіночны лік, *цікав*|*ыя*| *нов*|*ыя*| *кнігі* — множны лік.

Прыметнікі ў назоўным склоне множнага ліку маюць канчаткі ***-ыя***, ***-ія***.

10. Прачытайце. Пастаўце назоўнікі разам з прыметнікамі ў множным ліку. Запішыце, абазначце канчаткі прыметнікаў.

Зялёнае поле, шырокая рака, высокі бераг, сіняе мора, зімняя дарога, халодны вецер.

Заўважце! Канчаткі прыметнікаў усіх трох родаў у множным ліку аднолькавыя: *шырок*|*і*| *калідор* — *шырок*|*ія*| *калідоры*, *шырок*|*ая*| *дарога* — *шырок*|*ія*| *дарогі*, *шырок*|*ае*| *поле* — *шырок*|*ія*| *палі*, таму вызначыць род прыметнікаў, як і назоўнікаў, можна толькі ў адзіночным ліку.

11. Прачытайце. Дапішыце канчаткі прыметнікаў у множным ліку і абазначце іх.

Да аблокаў над ракой
гмахі ўзнімаюцца —

сін.., чырвон..,
жоўт.., зялён..,
бел.., ружов.. —
многакаляров..,
чыст.., празрыст..,
поўн.. святла.

І. Муравейка

Гма́х — высокі будынак.

12. Прачытайце верш. Спішыце. Абазначце лік назоўнікаў і прыметнікаў.

Я летні дзень намалявала,
я фарбаў не пашкадавала...
Зялёны лес ля сіняй рэчкі,
а там — чырвоныя парэчкі.
Каля гары бялее дом,
дах адлівае серабром,
а за гарой жаўцее жыта,
зямля ўся сонейкам заліта.

І. Муравейка

● Словамі якіх часцін мовы перададзены колеры дома, даху, жыта?

Як вы лічыце, ці можна перадаць колеры гэтых прадметаў прыметнікамі? Калі можна, то назавіце гэтыя прыметнікі.

13. Злучыце назоўнікі з прыметнікамі. Змяніце, дзе трэба, род і лік прыметнікаў і абазначце канчаткі.

Узор. *Свеж*[*ы*] *хлеб*, ...

свежы	хлеб газета паветра	залаты	медаль рукі ніва
рэдкі	дождж сетка выпадкі		

● У словазлучэнні *залатыя рукі* замяніце прыметнік *залатыя* яго сінонімам. У якім словазлучэнні да прыметніка *залаты* нельга падабраць сінонім?

СКЛАНЕННЕ ПРЫМЕТНІКАЎ

Прыметнікі, як і назоўнікі, змяняюцца ***па склонах*** — скланяюцца.

Прыметнік заўсёды стаіць у тым самым склоне, што і назоўнік, з якім гэты прыметнік звязаны.

14. Разгледзьце табліцу. Параўнайце канчаткі пытанняў і канчаткі прыметнікаў. Якія канчаткі маюць прыметнікі мужчынскага, жаночага і ніякага роду ў кожным склоне?

Скланенне прыметнікаў у адзіночным ліку

Мужчынскі род

Н. я к і?	высок і	прыгож ы	дом
Р. я к о г а?	высок ага	прыгож ага	дома
Д. я к о м у?	высок аму	прыгож аму	дому
В. я к і?	высок і	прыгож ы	дом
Т. я к і м?	высок ім	прыгож ым	домам
М. у я к і м?	у высок ім	прыгож ым	доме
Н. я к і?	дараг і	родн ы	чалавек
Р. я к о г а?	дараг ога	родн ага	чалавека
Д. я к о м у?	дараг ому	родн аму	чалавеку
В. я к о г а?	дараг ога	родн ага	чалавека
Т. я к і м?	дараг ім	родн ым	чалавекам
М. а б я к і м?	аб дараг ім	родн ым	чалавеку

Жаночы род

Н. я к а я?	лясна ая	ранн яя	кветка
Р. я к о й?	лясн ой	ранн яй	кветкі
Д. я к о й?	лясн ой	ранн яй	кветцы
В. я к у ю?	лясн ую	ранн юю	кветку
Т. я к о й?	лясн ой	ранн яй	кветкай
М. н а я к о й?	на лясн ой	ранн яй	кветцы

Ніякі род

Н. я к о е?	жыв ое	шчыр ае	слова
Р. я к о г а?	жыв ога	шчыр ага	слова
Д. я к о м у?	жыв ому	шчыр аму	слову
В. я к о е?	жыв ое	шчыр ае	слова
Т. я к і м?	жыв ым	шчыр ым	словам
М. а б я к і м?	аб жыв ым	шчыр ым	слове

● Звярніце ўвагу на тое, у якіх склонах канчаткі прыметнікаў мужчынскага і ніякага роду адрозніваюцца, а ў якіх склонах яны аднолькавыя і для мужчынскага, і для ніякага роду.

Каб вызначыць склон прыметніка, трэба вызначыць склон назоўніка, да якога гэты прыметнік адносіцца. Напрыклад: *сябраваць з новым аднакласнікам* (Т. скл.).

15. Вызначце склон выдзеленых прыметнікаў у наступных сказах. (Пры неабходнасці звяртайцеся да табліцы на с. 11—12.)

1. Праз **шурпатую** пасцілку з рыжых іголак прабіваецца **зялёная** травіца. *(І. Грамовіч)* 2. У **сінім** небе пад белымі аблокамі звініць песня **веснавога** жаўрука. *(І. Шамякін)*

Назоўны склон

16. Прачытайце. Запішыце. Абазначце канчаткі прыметнікаў у назоўным склоне. Пастаўце націск у прыметніках і абазначце род назоўніка па ўзоры.

У з о р. *Цёпл[ы] сух[í] ле́тн[і] дзень (м. р.).*

Цёплы сухі летні дзень, роднае дарагое сіняе неба, доўгая глухая асенняя ноч.

Прыметнікі мужчынскага роду ў назоўным склоне маюць канчаткі ***-ы, -і;*** жаночага роду — ***-ая, -яя;*** ніякага роду — ***-ое, -ае, -яе.***

17. Прачытайце. Спішыце. Вызначце склон і род выдзеленых прыметнікаў, абазначце ў іх канчаткі. З якімі назоўнікамі звязаны гэтыя прыметнікі?

Не блакітнае, а чорнае неба разляглося над намі ў космасе.

Зоркі вісяць нізка над галавой. І кожная **буйна́я, яркая** зорка свеціць, як малюсенькае сонейка.

Над зямлёй узыходзіць **вялізнае, яркае, белае** сонца. **Прыгожы блакітны** акіян абмывае з аднаго боку Амерыку, з другога — Азію. **Блакітная** Зямля паволька плыве ў чорным космасе. *(Паводле П. Клімука)*

- Падкрэсліце ў сказах дзейнікі.
- Што вы ведаеце пра аўтара гэтага апісання космасу?

18. Прачытайце. Знайдзіце і выпішыце з тэксту прыметнікі ў назоўным склоне разам з назоўнікамі. Абазначце канчаткі прыметнікаў.

У лагеры

У бары стаіць прыгожы казачны горад. Цёплае возера плешчацца каля высокіх соснаў. Тут адпачываюць дзеці з усёй рэспублікі.

Звонкая раніца пачынаецца гукамі вясёлага горна. Пад'ём, потым ранішняя зарадка, снеданне. Потым многа-многа розных спраў.

Доўгі летні дзень абяцае шмат цікавага. *(П. Паўлаў)*

19. Спішыце, устаўце канчаткі.

Малад.. **бярозав.. лясок**, лёгк.. бел.. адзенне, **пахуч.. лугав..** кветка, мал.. дзіця, ільнян.. сін.. абрус, блакітн.. пралеска.

- У выдзеленых словах абазначце суфікс.

Родны склон

20. Запішыце спалучэнні слоў у родным склоне. Абазначце канчаткі прыметнікаў. (Пры неабходнасці звяртайцеся да табліцы на с. 11—12.)

Цёплы сухі летні дзень, ляснoе глыбокае сіняе возера, доўгая глухая асенняя ноч.

21. Прачытайце. Спішыце. Пастаўце прыметнікі ў патрэбным родзе і склоне. Абазначце канчаткі. Назавіце склон прыметнікаў. (Пры неабходнасці звяртайцеся да табліцы на с. 11—12.)

1. Выйшаў з *(густы)* лесу. 2. Дрэвы гнуцца ад *(моцны)* ветру. 3. Прыехалі да самага *(сіні)* мора. 4. Таполя расла каля *(глыбокі)* возера. 5. Стаміўшыся пасля *(доўгі)* дарогі, не пі *(халодны)* вады. 6. Пасля *(доўгі асенні)* ночы наступае *(хмурны)* раніца. 7. Праз цэнтр *(новы)* пасёлка цячэ *(невялікі)* рэчка.

Прыметнікі мужчынскага і ніякага роду ў родным склоне маюць канчаткі ***-ога, -ага, -яга;*** жаночага роду — ***-ой, -ай, -яй.***

22. Наступныя спалучэнні прыметнікаў з назоўнікамі пастаўце ў родным склоне. Запішыце, у прыметніках выдзеліце канчаткі.

Доўгі цень, малады сад, залаты медаль, белае воблака, чыстая вада, густая трава.

23. Спішыце, пастаўце прыметнікі ў патрэбным родзе і склоне.

Дзеці сабраліся каля *(стары)* млына. Гэта было самае *(любімы)* месца іх гульняў. Вакол *(зялёны)* мурог, а з *(правы)* і з *(левы)* боку *(густы)* жыта. З *(шаў-*

ковы) травы пазіралі *(жоўты)* кветачкі. Тут з раніцы да *(позні)* вечара добра гуляць у хованкі. *(Паводле А. Кулакоўскага)*

- Абазначце род і склон прыметнікаў, якія змянялі.
- Чаму трава названа *шаўковай*? Ад якога аднакаранёвага назоўніка ўтвораны прыметнік *шаўковы*?
- Назавіце словы з мяккім гукам [ц'] і цвёрдым гукам [ц].

Муро́г — маладая сакавітая зялёная трава.

24. Прачытайце. Выпішыце назоўнікі разам з прыметнікамі ў родным склоне. Абазначце канчаткі выпісаных назоўнікаў і прыметнікаў.

Каля зялёнага дачнага доміка расла маладзенькая вішня. Трава ўжо вырасла і была засыпана пялёсткамі белага цвету, што асыпаецца з нашай прыгожай вішні. Новага ўбору — барвовай спелай ягады — мы чакаем праз два месяцы. А пакуль што вішанька жадае добрага дажджавога напою, каб у хуткім часе парадаваць нас сваімі смачнымі дарамі.

- У якую пару года асыпаецца цвет з вішні, яблыні і іншых дрэў?

Давальны склон

25. Запішыце спалучэнні слоў у давальным склоне. Абазначце канчаткі прыметнікаў. (Пры неабходнасці звяртайцеся да табліцы на с. 11—12.)

Цёплы сухі летні дзень, лясное глыбокае сіняе возера, доўгая глухая асенняя ноч.

Прыметнікі мужчынскага і ніякага роду ў давальным склоне маюць канчаткі ***-ому, -аму, -яму;*** жаночага роду — ***-ой, -ай, -яй.***

26. Дапішыце да дзеясловаў назоўнікі з прыметнікамі ў давальным склоне. Выдзеліце канчаткі прыметнікаў.

У з о р. *Аддаць* (к а м у?) *старэйш*[*аму*] *брату*.

Расказаць (к а м у?) *(дарагая мама)*,
прачытаць (к а м у?) *(маленькі хлопчык)*,
прысвечаны (ч а м у?) *(урачыстае свята)*,
радавацца (ч а м у?) *(вясёлая песня)*.

● Складзіце і запішыце два сказы з утворанымі словазлучэннямі (на выбар).

27. Прачытайце. Знайдзіце назоўнікі з прыметнікамі ў давальным склоне. Вызначце іх род. Спішыце, абазначце канчаткі прыметнікаў.

На змену цёпламу лету і дажджлівай восені прыйшла зіма. Дзень стаў кароткі, а вечар — доўгі. Сумна малой Тані. Бяжыць яна да дзеда. Той пачынае расказваць маломуdзіцяці казкі. А як пойдзе Таня ў школу, то сама будзе чытаць старому дзеду свае кніжкі. *(П. Паўлаў)*

28. Спішыце. Пастаўце прыметнікі ў давальным склоне, вызначце іх род.

(Галодны) зайцу выбіраць не прыходзіцца. Ён рады *(любы)* харчу. Удзень *(шэры)* палахліўцу трэба быць асабліва асцярожным. Ён сам можа папасціся на абед *(рыжы)* шэльме. *(П. Паўлаў)*

- Каго ў дадзеным выпадку называюць *рыжай шэльмай*?

Ше́льма — хітры чалавек або звер (*рус.* плут, плутовка).

29. Вусна складзіце апавяданне пра лісу. Пастарайцеся выкарыстаць як мага больш прыметнікаў.

30. Словазлучэнні пастаўце ў давальным склоне і перакладзіце іх на беларускую мову. Запішыце. Абазначце канчаткі прыметнікаў.

Осенний день, летнее утро, поздний вечер, морозная ночь, холодный ветер.

Вінавальны склон

31. Запішыце спалучэнні слоў у вінавальным склоне. Абазначце ў іх канчаткі прыметнікаў. (Пры неабходнасці звяртайцеся да табліцы на с. 11—12.)

Цёплы сухі летні дзень, роднае дарагое сіняе неба, доўгая глухая асенняя ноч.

● У якіх склонах канчаткі прыметнікаў мужчынскага і ніякага роду супадаюць?

32. Прачытайце. Спішыце сказы. Абазначце канчаткі прыметнікаў у вінавальным склоне. Пастаўце націск у прыметніках.

1. Нечакана мы папалі пад халодны восеньскі дождж. 2. Бацька запрог маладога дужага каня. 3. Я гляджу праз чыстае малое акенца. 4. Паляўнічы ўбачыў рыжага лася. 5. Алесі купілі прыгожую сінюю сукенку.

Прыметнікі мужчынскага роду ў вінавальным склоне маюць канчаткі ***-ога, -ага, -яга,*** калі яны звязаны з назоўнікамі, якія абазначаюць жывую істоту; ***-ы, -і*** — ва ўсіх астатніх выпадках.

Прыметнікі ніякага роду ў вінавальным склоне маюць канчаткі ***-ое, -ае, -яе.***

Прыметнікі жаночага роду ў вінавальным склоне маюць канчаткі ***-ую, -юю.***

33. Прачытайце. Спішыце. Падкрэсліце дзейнік і выказнік. Абазначце род і склон выдзеленых прыметнікаў.

1. **Яркае** сонца выглянула з-за хмар. Я гляжу на **яркае** сонца толькі праз цёмнае шкло. 2. Ад будынка на снезе працягнуўся доўгі **цень**. Алесь памераў крокамі доўгі **цень**. 3. Снег засыпаў **школьны** двор. Дзеці выйшлі на **школьны** двор і пачалі зграбаць пульхны снег. Хутка **школьны** двор ачысціўся ад снегу.

Каб вызначыць, у назоўным ці ў вінавальным склоне стаіць прыметнік мужчынскага або ніякага роду, можна падставіць прыметнік жаночага роду. Напрыклад: *убачыў лясны ландыш* (Н. ці В. скл.?) — *убачыў лясную кветку* (В. скл.). Канчаткі прыметнікаў жаночага роду ў вінавальным склоне не супадаюць з канчаткамі ў назоўным.

34. Пастаўце словазлучэнні ў вінавальным склоне. Складзіце з імі сказы і запішыце.

Родны бацька, стары чалавек, моцны вецер, жоўтая асенняя кветка, спелы яблык, сярэбраны медаль.

35. Прачытайце. Вызначце род і склон выдзеленых прыметнікаў.

Аднойчы позна вечарам я ўбачыў у траве **прыгожага светлячка. Прывабны светлячок** прыгожа свяціўся, і мне захацелася паказаць гэта дзіва сваёй **маленькай дачушцы.** Я злавіў светлячка і пасадзіў яго ў **пусты карабок** з-пад запалак.

Калі праз нейкі час я зазірнуў у карабок, ніякага дзіва не было: **маленькі светлячок** не свяціўся.

Думаючы, што ён задыхнуўся ў карабку і таму перастаў свяціцца, я выпусціў светлячка ў **невысокую траву.**

І цуд! На волі светлячок зноў ажыў, зноў засвяціўся! *(Паводле Б. Сачанкі)*

● Складзіце план для пераказу тэксту. Вусна перакажыце тэкст.

36. Прачытайце. Спішыце. Дапішыце канчаткі прыметнікаў, абазначце іх род і склон.

Сымон Будны

У Нясвіжы стаіць бронзав.. помнік. Яго акружае прыгож.. вянок з ліп і клёнаў. Гэта помнік беларуск.. асветніку Сымону Буднаму. Ва ўсім свеце вядома імя гэтага вялік.. гуманіста і вучонага. Ён працягваў асветніцк.. справу Скарыны.

Пасля заканчэння вучобы Будны пайшоў на настаўніцк.. работу. Потым у Нясвіжы ён заснаваў не-

вялік.. друкарню. Там Будны і выдаў першую на Беларусі кнігу на роднай мове. *(М. Дзелянкоўскі)*

- Разбярыце па саставе прыметнік *бронзавы.*

Гумані́ст — чалавек, прасякнуты любоўю да людзей.
Асве́тнік — той, хто нясе людзям веды.

Творны склон

37. Прачытайце. Знайдзіце і назавіце прыметнікі ў творным склоне. Вызначце іх род (у адзіночным ліку).

Было вельмі хораша выйсці на вялікую паляну з духмяным цветам грэчкі. Белае як снег поле з трох бакоў было акаймавана зялёнаю сцяною сосен. Над лісцяным зараснікам сям-там драмалі кучаравыя дубы. За ўсім гэтым у непарушнай урачыстасці стаяў высокі і густы бор. *(М. Паслядовіч)*

- Назавіце прыметнікі ў назоўным склоне.

38. Запішыце наступныя спалучэнні слоў у творным склоне. У прыметніках абазначце канчаткі. (Пры неабходнасці звяртайцеся да табліцы на с. 11—12.)

Цёплы сухі летні дзень, лясное глыбокае сіняе возера, доўгая глухая асенняя ноч.

- Ва ўсіх словах выдзеліце аснову.

Прыметнікі мужчынскага і ніякага роду ў творным склоне маюць канчаткі ***-ым, -ім;*** жаночага роду — ***-ай, -ой, -яй*** або ***-аю, -ою, -яю.***

39. Прачытайце. Дапішыце ў сказы назоўнікі з прыметнікамі, пастаўце іх у творным склоне. Абазначце канчаткі прыметнікаў.

Усё лісце з дрэў пазрывала … … . Дарогі занясло … … … . Праз замерзлую раку можна праехаць толькі па … … . З … … прыйшла да нас зіма.

Словы для даведкі: *злосны вецер, сухі калючы снег, халоднае надвор'е, санная дарога.*

40. Перакладзіце сказы на беларускую мову, абазначце канчаткі прыметнікаў.

1. Синей лентой вьётся санная дарога. 2. Поздней зимней ночью началась метель.

● Параўнайце канчаткі прыметнікаў у творным склоне ў рускай і беларускай мовах. У чым асаблівасці творнага склону назоўніка *ноч*?

41. Прачытайце. Назавіце прыметнікі і іх склон.

Пад акном Насцінага дома расла маладзенькая яблыня. Вясною, калі яна цвіла, падняўся моцны

вецер. Ён так нагінаў і хістаў галлё, што адна галінка не вытрымала, надламалася. Пашкадавала Насця галінку: замазала глінай, абкруціла анучкай, быццам забінтавала рану.

Мінуў дзень, другі, а кветкі на галінцы не завялі. Над белай яблыняй звінелі залацістыя пчолы.

З'явілася завязь, а потым — і яблычкі. Яны раслі, наліваліся, пачалі ружавець.

У канцы лета яблыкі выспелі. Як ружовыя мячыкі, віселі яны, налітыя салодкім сокам. Сарвала Насця яблык, са смакам з'ела. І хоць на яблыні было шмат яблыкаў, самым смачным здаўся той, што вырас на яе, Насцінай, галінцы. *(М. Капыловіч)*

● Дайце тэксту загаловак. Складзіце і запішыце план апавядання. Вусна перакажыце яго па плане. Пры пераказе ўжывайце прыметнікі.

42. Прачытайце. Выпішыце прыметнікі, устаўце прапушчаныя літары, вызначце склон прыметнікаў.

Босы карандаш

Маляваў Багданка
алоўкам:
рэчку
ч..рвоным
і ч..рвоным клёны,

хату
з..лёным
і з..лёным коней,
жо..тым ката —
глядзець любата!
Маляваў сябе самога:
сінім
кашулю,
з..лёным
штаны.
А дайшоў да ног —
маляваць не змог.
Сказаў маме:
— Ма,
босага карандаша
няма.

І. Струцюк
(пераклад В. Віткі)

Месны склон

43. Прачытайце верш. Вусна вызначце род і склон прыметнікаў, назавіце ў іх суфіксы і канчаткі.

Квецень радасна ступае
па яшчэ вільготнай глебе.
Шчодра песню рассыпае
мілы жаўранак у небе.

Як усё наўкруг прыгожа!
І ляціць, ляціць дарога
да суседняй вёскі, можа,
ці да парку гарадскога.
У вясеннім лёгкім гудзе
непаўторны край мой родны.
А навокал — людзі, людзі,
з тварам сонечна-лагодным.

М. Дукса

● З канчаткамі якога склону супадаюць канчаткі прыметнікаў мужчынскага і ніякага роду ў месным склоне?
● З канчаткамі якіх склонаў супадаюць канчаткі прыметнікаў жаночага роду ў месным склоне? (Пры неабходнасці звяртайцеся да табліцы на с. 11—12.)

Прыметнікі мужчынскага і ніякага роду ў месным склоне маюць канчаткі ***-ым, -ім;*** жаночага роду — ***-ой, -ай, -яй.***

44. Прачытайце. Спішыце, устаўце прапушчаныя літары.

Па тонк..м лядку, на сух..м лістку, у сін..м моры, аб прыгож..м возеры, на летн..й зары, на мякк..й падушцы.

● Вусна перакладзіце словазлучэнні на рускую мову. Параўнайце канчаткі меснага склону прыметнікаў у рускай і беларускай мовах.

45. Прачытайце спалучэнні слоў і запішыце ў месным склоне. У прыметніках абазначце канчаткі. (Пры неабходнасці звяртайцеся да табліцы на с. 11—12.)

Цёплы сухі летні дзень, лясное глыбокае сіняе возера, доўгая глухая асенняя ноч.

46. Прачытайце. Пастаўце прыметнікі ў патрэбным склоне.

Сонечны вераснёвы дзень. У *(залаты)* убранні маленькая бярозка. Трапечуцца на *(асенні)* ветрыку нітачкі павуціння. На *(серабрыстая)* нітачцы маленькі павучок.

Рэзка дыхнуў халодны вецер і адарваў ад *(тонкая)* галінкі *(серабрыстая)* нітачку. Паплыла яна ў блакіце *(восеньскае)* неба.

Можа, гэта павучок у вырай адлятае? *(Паводле Ф. Рамашкі)*

● Спішыце. Абазначце род і склон прыметнікаў.

47. Раскрыйце дужкі. Запішыце. Абазначце канчаткі прыметнікаў і назоўнікаў.

Жыць у *(высокі дом)*, купацца ў *(цёплае мора)*, спаць на *(мяккая канапа)*, гуляць у *(прыгожы парк)*, марыць аб *(летні адпачынак)*, ехаць па *(шырокая вуліца)*, мяч на *(футбольнае поле)*.

СКЛАНЕННЕ ПРЫМЕТНІКАЎ У МНОЖНЫМ ЛІКУ

48. Разгледзьце табліцу. Як скланяюцца прыметнікі ў множным ліку?

Адзіночны лік			
высокі прыгожы дом (*м. р.*)			
Множны лік			
Н. якія?	высокія	прыгожыя	дамы
Р. якіх?	высокіх	прыгожых	дамоў
Д. якім?	высокім	прыгожым	дамам
В. якіх?	дарагіх	родных	братоў
якія?	высокія	прыгожыя	дамы
Т. якімі?	высокімі	прыгожымі	дамамі
М. аб якіх?	аб высокіх	прыгожых	дамах
Адзіночны лік			
сіняя палявая кветка (*ж. р.*)			
Множны лік			
Н. якія?	сінія	палявыя	кветкі
Р. якіх?	сініх	палявых	кветак
Д. якім?	сінім	палявым	кветкам
В. якіх?	дарагіх	пяшчотных	бабуль
якія?	сінія	палявыя	кветкі
Т. якімі?	сінімі	палявымі	кветкамі
М. аб якіх?	аб сініх	палявых	кветках

Адзіночны лік			
лёгкае белае воблака *(н. р.)*			
Множны лік			
Н. я к і я?	лёгкія	белыя	воблакі
Р. я к і х?	лёгкіх	белых	воблакаў
Д. я к і м?	лёгкім	белым	воблакам
В. я к і х?	дарагіх	вясёлых	дзяцей
я к і я?	лёгкія	белыя	воблакі
Т. я к і м і?	лёгкімі	белымі	воблакамі
М. а б я к і х?	аб лёгкіх	белых	воблаках

Прыметнікі ў множным ліку па родах не змяняюцца.

49. Прачытайце. Выпішыце прыметнікі разам з назоўнікамі. Абазначце канчаткі прыметнікаў і вызначце іх склон.

Як жылі першабытныя людзі

Існаванне першабытных людзей залежала ад многіх абставін. Яны не ўмелі апрацоўваць зямлю. У іх не было свойскай жывёлы.

Прайшлі тысячагоддзі. Людзі навучыліся рабіць з вострага каменя прылады працы. З новымі прыладамі ды з вогнішчам першабытныя людзі сталі менш залежаць ад прыроды. Яны збіраліся ў вялікія гурты і

палявалі на дзікіх жывёл. Людзі заганялі цэлыя статкі ў спецыяльныя пасткі. Дзякуючы гэтаму яны мелі свежае мяса, цёплыя шкуры для адзення. *(Паводле С. Тарасава)*

50. Пастаўце назоўнікі *сяброўка, сваяк, дзень, дрэва* ў вінавальным склоне множнага ліку. Далучыце да іх прыметнікі *дарагі, блізкі, марозны, сухі* ў патрэбным ліку і склоне. Атрыманыя словазлучэнні дапішыце да наступных дзеясловаў.

Віншую ... ... , сустракаю ... ... , люблю ... ... , убачыў ... .

51. Прачытайце. Пастаўце прыметнікі ў тым жа родзе, ліку і склоне, што і назоўнікі, да якіх яны адносяцца.

Наша сталіца, горад-герой Мінск, гасцінна сустракае *(добры)* людзей. У сэрцах нашых гараджан гарацъ *(шчыры)* пачуцці дабраты і прыхільнасці да *(сумленны)* людзей усяго свету.

Мы любім нашу *(блакітны)* планету, сваю *(родны)* зямлю. І мы зробім усё, каб над яе *(зялёны)* палямі, *(шырокі)* рэкамі, *(сіні)* азёрамі было *(ясны)* неба і свяціла *(шчодры)* сонца. Каб тут заўсёды весела звінелі *(дзіцячы)* галасы. *(Паводле І. Шамякіна)*

● Спішыце другі абзац тэксту. Абазначце канчаткі прыметнікаў.

гараджа́не

52. Прачытайце верш. Спішыце. Вызначце склон назоўнікаў і прыметнікаў. Абазначце канчаткі.

Рэха

Рэха ходзіць па бары,
па густым па гушчары,
па карчах яловых,
па імхах шаўковых,
па дубах, па соснах,
па елках высозных.

А. Лойка

53. Прачытайце. Складзіце і запішыце план тэксту. Выпішыце апорныя словы і словазлучэнні да кожнага пункта плана.

Па́церкі на снезе

Дзед з унучкай Любачкай паехалі па сена. Стажок стаяў на ўзлессі. Летам тут расла высокая трава, красавалі прыгожыя кветкі. Цяпер усё засыпана белым халодным снегам. І стажок — як вялікая снежная шапка.

Дзед наклаў сена на сані. Прыемна запахла сушанай травой. Раптам Любачка ўбачыла на снезе чырвоныя кропелькі. Нібы маленькія пацеркі. Што гэта?

Дзед растлумачыў, што гэта божыя кароўкі ў стажку зімуюць. Яны могуць замерзнуць.

Любачцы стала шкада божых каровак.

Яна сабрала іх у карабок ад запалак. Няхай спяць да вясны. А вясной яна іх зноў выпусціць на зялёны луг. *(Паводле Ф. Рамашкі)*

● Перакажыце тэкст па плане, карыстаючыся апорнымі словамі і словазлучэннямі. Запішыце пераказ.

Па́церкі — рус. бусы.

54. Складзіце і запішыце сказы. Абазначце канчаткі прыметнікаў і іх склон.

... жывуць у	*(чысты, прыгожы)* гарады
... ма́раць аб	*(летні, сонечны)* дні
... успышкі	*(яркі)* маланкі
... лісце	*(малады)* дрэвы

ШТО МЫ ВЕДАЕМ?

1. Што такое прыметнік?
2. З якой часцінай мовы звязаны прыметнікі ў сказе?
3. Як змяняюцца прыметнікі?
4. Як вызначыць род, лік і склон прыметнікаў?
5. Якія канчаткі маюць прыметнікі мужчынскага, жаночага і ніякага роду ў назоўным склоне? Прывядзіце прыклады.
6. Якія канчаткі маюць прыметнікі ў множным ліку ў назоўным склоне?

ЗАЙМЕННІК

ЗАЙМЕННІК ЯК ЧАСЦІНА МОВЫ

Пазнаёмцеся з **займеннікам** — верным памочнікам іншых часцін мовы. Называюць яго так таму, што ўжываецца ён замест слоў-назваў. Напрыклад: ***Мы** любім **нашу** краіну і хочам, каб **яна** была магутнай і шчаслівай.*

55. Прачытайце загадкі. На што ўказвае слова *ён* у першай, другой і трэцяй загадках?

1. **Ён** ні рук, ні ног не мае, але яблыкі страсае.
2. Хоць **ён** побач ідзе, а рукамі не возьмеш.
3. Хоць зубоў **ён** і не мае, а балюча нас кусае.

Словы для даведкі: *вецер, мароз, цень*.

● Спішыце першы сказ, устаўце патрэбнае слова замест слова *ён*.

56. Прачытайце. Звярніце ўвагу на выдзеленыя словы. Замест якіх слоў ужыта кожнае з іх?

Многа дзяцей у нашым двары. І ўсе **яны** ў адзін голас скажуць, што няма ў свеце лепшага знаўца

самалётаў, чым Янка. **Яму** не задача па сілуэце пазнаць марку самалёта, які ляціць у самым паднябессі. **Ён** не саб'ецца, пералічваючы імёны славутых лётчыкаў. Не ведаць, хто **яны** такія і што зрабілі, — значыць быць у Янкавых вачах чалавекам нічога не вартым. *(Паводле М. Лынькова)*

● Выпішыце выдзеленыя словы разам з тымі, замест якіх яны ўжыты.

Узор. *Яны (лётчыкі), яго (хлапчука).*

Займеннік — часціна мовы, якая ўказвае на асобу ці прадмет, але не называе іх.

Я, ты, ён, яна, яно — займеннікі адзіночнага ліку. **Мы, вы, яны —** займеннікі множнага ліку.

57. Прачытайце жарт. Назавіце займеннікі. Вызначце іх лік.

— Антось, ты напісаў вельмі добры пераказ. Але ён такі ж самы, як у Аліны. Што гэта значыць?

— Я думаю, гэта значыць, што яна таксама напісала вельмі добры пераказ.

● Які загаловак да тэксту падаецца вам найбольш адпаведным:

1. *Не разгубіўся;*
2. *Просты адказ;*
3. *Нездагадлівая настаўніца?*

58. Разгледзьце малюнкі. Прачытайце сказы. На каго ўказваюць займеннікі ў кожным выпадку?

Ён не заўважыў іх.

Яна падзякавала ім.

- Складзіце па малюнках сказы з назоўнікамі.
- Запішыце сказы з займеннікамі і складзеныя вамі сказы з назоўнікамі па ўзоры.

У з о р. *Яны не зводзяць з яе вачэй. — Вучні не зводзяць вачэй з настаўніцы. Бацькі не зводзяць вачэй з малой дачкі.*

59. Прачытайце. Пры чытанні ўстаўляйце замест кропак патрэбныя займеннікі. Вусна вызначце іх лік.

Кася з Янкам пайшлі ў бярозавы гай суніцы збіраць. Ідуць ... павольна, на ўсе бакі аглядаюцца.

— ... не бойся, Кася. Калі выскачыць воўк, ... цябе абараню, — гаворыць Янка сястры.

— А ... і не баюся, — адказвае ... . А ў самой сэрца стукае моцна-моцна. *(Паводле Л. Марціновіч)*

- Дайце тэксту загаловак.

Займеннікі дапамагаюць нам пазбегнуць паўтарэння адных і тых жа слоў. Напрыклад: *З'явіліся першыя* ***кветкі****. Але не шукайце* ***іх*** *на* ***зямлі*** *—* ***яна*** *яшчэ пакрыта снегам.*

60. Прачытайце размову паміж назоўнікам і займеннікам.

— Я, назоўнік, — неабходнае людзям слова. У мяне ёсць самастойнае значэнне. Яно ўсім зразумела. А якая карысць ад цябе, займенніка?

— Вы, назоўнікі, заўсёды абазначаеце адно і тое ж. А мы, займеннікі, у розных сказах маем розны сэнс. Слова ***ён*** можа замяніць мноства розных назоўнікаў! Мы замяняем вас, каб вы не паўтараліся і не надакучылі людзям.

- Чым адрозніваюцца назоўнікі і займеннікі?
- Для чаго ў маўленні служаць займеннікі?
- Назавіце займеннікі ў тэксце.

61. Прачытайце. З дапамогай якой часціны мовы можна пазбегнуць паўтораў у гэтым тэксце?

Ефрасіння Полацкая займае пачэснае месца ў нашай стар**а**жытнай гісторыі. Ефрасіння Полацкая была першай асветніцай беларускай з**я**млі. Імя князё**ў**ны стала сімвалам імкнення да ведаў, таму імя князё**ў**ны перажыло стаго**дд**зі.

Князёўна таемна **ўц**якла ў манастыр. Там князёўна чытала, перапісвала кнігі і нават пісала летапісы. *(Паводле У. Бутрамеева)*

- Спішыце тэкст з тымі папраўкамі, якія вы ўнеслі ў яго.
- Растлумачце правапіс выдзеленых літар.

62. Прачытайце. Пастаўце склонавыя пытанні да выдзеленых займеннікаў.

Ты не мог бы **мне** дапамагчы? Без **цябе** я не спраўлюся. **Я** дам **табе** анучку, каб сцерці пыл. А яшчэ папрашу **цябе** паліць кветкі. З **табой** **мы** хутка спра-

вімся. Тады я змагу сказаць пра **цябе:** ты мой лепшы памочнік.

памо́чнік

- Запішыце слоўнікавае слова. Запомніце яго напісанне.

63. Прачытайце, што расказвае пра сябе займеннік *вы.* Адкажыце на пытанне.

Я ўказваю не толькі на некалькі асоб. Розныя народы здаўна ўжывалі мяне пры ветлівым звароце да старэйшых. У лістах і паштоўках пішыце мяне з вялікай літары. Гэта знак павагі да чалавека: *«Шаноўная Ганна Міхайлаўна! Віншуем* ***Вас*** *з днём нараджэння!»*.

- Чаму займеннік *Вас* напісаны з вялікай літары?

64. Прачытайце ліст дзяўчынкі да яе цёткі. Які займеннік пішацца з вялікай літары? Чаму?

*Дарагая **ц**ётачка Марына!*

*Нам шкада, што Вы так мала пагас**ц**явалі. Мы без Вас сумуем. Нават Біму Вас не хапае. Ён хо**дз**іць апусціўшы хвост пасля Вашага ад'езду. Ніхто не **ў**мее гэтак развес**я**ліць усіх, як Вы.*

*Тата і мама шлюць Вам прывіта**нн**і. Калі Вы зноў да нас прые**дз**еце?*

Ваша пляменніца Дзіна.

- Спішыце. Растлумачце правапіс выдзеленых літар.
- Падкрэсліце займеннікі.

65. Напішыце ліст свайму старэйшаму сваяку па ўзоры практыкавання 64. Не забывайце пісаць зварот *Вы* з вялікай літары.

ЗАЙМЕННІКІ 1, 2, 3-й АСОБЫ

Займеннікі бываюць 1, 2 і 3-й асобы. Асоба займенніка залежыць ад таго, на каго (што) ён указвае.

1-я асоба	я, мы
2-я асоба	ты, вы
3-я асоба	ён, яна, яно, яны

66. Прачытайце. Назавіце спачатку займеннікі 1-й асобы, а потым 2-й і 3-й.

Летам я жыў у вёсцы. Аднойчы хлопчыкі паказалі мне цудо..ную хатку. Вы ніколі не бачылі такіх хат! Над вокнамі былі прымацаваны дра..ляныя фігуркі казачных герояў. Яны былі як сапра..дныя! Здавалася, што зараз з табой пачне разма..ляць Бура..іна ці Мікі Маус. Мы не маглі адысці ад хаткі-казкі. Нам ха..елася ўбачыць, хто ў ёй жыве.

- Спішыце, устаўляючы патрэбныя літары.

67. Прачытайце. Устаўце патрэбныя займеннікі. Карыстайцеся словамі для даведкі.

Камарыная гара

Прыцемкі апусціліся на гару. ... кладзецца спаць. Гудзе паветра, поўнае камароў. Адзін камарык падляцеў да ... . Пісклявым галаском ... павітаўся са ... на камарынай мове: «Дзы-ы-ын!»

Людзі кажуць, што там, дзе таўкуцца камары, трэба капаць калодзеж. У ... заўсёды будзе багата вады. *(Паводле М. Бусько)*

Словы для даведкі: *мяне, ім, яна, ён, мной.*

- Вызначце асобу і лік займеннікаў *ён, яна*.
- Замест якіх слоў ужыты займеннікі *ён, яна, ім*?

68. Прачытайце. Устаўце займеннікі, якія павінны быць дзейнікамі ў сказах.

1. ... ніколі не спрачаюся з сябрамі. 2. Куды ... паедзеш у нядзелю? 3. ... спачатку робім урокі, а потым гуляем. 4. Ці любіце ... балет? 5. ... вырашыла стаць балерынай.

балеры́на

- Назавіце асобу і лік займеннікаў, якія вы ўставілі.
- Спішыце сказы. Падкрэсліце дзейнікі і выказнікі.
- Назавіце сказы з аднароднымі членамі.

69. Прачытайце тэкст. Замест назоўнікаў, якія паўтараюцца, устаўце патрэбныя займеннікі.

Атаман — в..лікі калматы сабака. Адно вуха ў *(сабакі)* тырчыць, а другое вісіць. Жыве *(сабака)* за хлявом. Дзед паклаў у ж..лезную бочку саломы. Атаман вырыў у *(саломе)* н..ру. Вось і гатова жыл..ё. Атаман браха.. р..дка. Затое, калі *(Атаман)* падаваў голас, дык уся вёска чула. *(Паводле У. Ягоўдзіка)*

Словы для даведкі: *яго, ён, ёй.*

- Растлумачце напісанне прапушчаных літар.
- Які род слова *сабака* ў беларускай і рускай мовах?
- Выпішыце з тэксту тры сказы, якія адпавядаюць пытанням:

1. ш т о р о б і ц ь? х т о? д з е?
2. х т о? ш т о з р а б і ў? у ч ы м? ш т о?
3. х т о? ш т о р а б і ў? я к?

70. Прачытайце сказы. Вусна замяніце выдзеленыя назоўнікі займеннікамі. Якой асобы гэтыя займеннікі?

Выр..слі ў лесе блакітныя **красачкі.** Зацвіла пахучая **ч..ромха** ў гаі. Замільгаў у паветры легкакрылы **матылёк.** Выле..ела працавітая **пч..лка** з вулея.

У з о р. *Матылёк — ён.*

- Спішыце, устаўляючы прапушчаныя літары.
- Назавіце ў кожным сказе дзейнік, выказнік і дадзеныя члены сказа.

71. Прачытайце, як займеннікі змяняюцца па склонах. Назавіце склон кажнага з выдзеленых займеннікаў. Звяртайцеся да гэтай табліцы, выконваючы практыкаванні.

Адзіночны лік

Н. х т о?	я	ты	ён, яно	яна
Р. к а г о?	мяне	**цябе**	яго	яе
Д. к а м у?	мне	**табе**	яму	ёй
В. к а г о?	мяне	цябе	яго	яе
Т. к і м?	мной мною	табой табою	імі	ёй ёю
М. а б к і м?	аба мне	**аб табе**	аб ім	аб ёй

Множны лік

Н. х т о?	мы	вы	яны
Р. к а г о?	нас	вас	іх

Д. к а м у?	нам	вам	ім
В. к а г о?	нас	вас	іх
Т. к і м?	намі	вамі	імі
М. а б к і м?	аб нас	аб вас	аб іх

72. Прачытайце. Знайдзіце займеннікі. Вызначце іх склон.

У далёкія часы людзі верылі, што побач з імі жывуць розныя багі. У іх прасілі дапамогі на полі, на рыбалцы, на паляванні.

Галоўны бог меў некалькі імёнаў, але найчасцей яго называлі Род. Ён гаспадарыў на зямлі і ў небе, кіраваў вятрамі і рухам сонца. Табе цікава будзе даведацца, што з імем Рода ў нашай мове звязана шмат важных слоў: радзіма, народ, родзіч, нараджэнне, прырода, ураджай. *(Паводле У. Арлова)*

- Выпішыце займеннікі разам з прыназоўнікамі. Як трэба пісаць займеннікі з прыназоўнікамі?
- Назавіце ў другім сказе аднародныя члены.

73. Прачытайце. Выберыце адну з прапанаваных у дужках форм займенніка *ты.*

Гутарка Асоту з Крапівою

— Што ты штурхаеш мяне? — крычала Крапіва Асоту.

— Ці я *(табе, цябе)* роўня? Нічога ты не робіш. Ніхто *(табе, цябе)* не ведае. А Крапіву кожны ведае, кожны спамінае, на кожным падворку расту я.

— Як жа, — адазваўся стары Асот, — я расту далей, бачаць мяне людзі радзей. Затое мае шпількі дык даўжэй помняць ад крапіўкі.

Падслухала іх гутарку малая Марута і кажа:

— Не хваліцеся: абое вы рабое! Матулька казала, што абодвух вас з карэннем выдзера. *(Паводле А. Пашкевіч)*

- Знайдзіце ў тэксце ўсе вядомыя вам займеннікі, вусна вызначце іх лік і склон.

Або́е рабо́е — *рус.* два сапога пара; одного поля ягоды.

74. Прачытайце. Замяніце выдзеленыя назоўнікі займеннікамі.

Дудар спяваў пра свой народ. **Дудар** зваў людзей да лепшага жыцця. Людзі чулі праўду ў песнях. Аднойчы багаты пан пасадзіў **дудара** ў склеп. Дудар заспяваў сумную песню. Вецер данёс **песню** да людзей. **Людзі** вызвалілі свайго дудара. *(Паводле Я. Коласа)*

- Запішыце тэкст, які ў вас атрымаўся.
- У кожным сказе падкрэсліце галоўныя члены сказа.

Скле́п — *рус.* подвал, подполье.

75. Прачытайце. Замест кропак устаўце займеннікі ў родным, давальным або вінавальным склонах.

1. Калі спознішся, мы паедзем без ... . 2. Ці зразумееў ты, што ... трэба рабіць? 3. Скажы, хто ... пакрыўдзіў? 4. Волечка хоча, каб бацькі купілі ... новую ляльку. 5. Я не змог пагаварыць з Ірай, таму што ... не было дома. 6. Я б абавязкова дапамог, але ў ... баліць рука.

● Запішыце сказы. Падкрэсліце займеннікі.

76. Прачытайце, пастаўце займеннікі ў патрэбным склоне. Вызначце склон гэтых займеннікаў.

Краб

Краба я злаві**ў** і храбра
заха**ц**еў стаць сябрам краба.
Я *(ён)* сваю руку
Прац**я**гнуў як сябруку.
Варухнуўся раптам кра**б**
ды *(я)* па пальцу — шкраб.
Будзе *(я)* з *(ён)* толькі гора.
Кіну сябра зноў у мора.

П. Марціновіч

● Выпішыце словы з выдзеленымі літарамі. Растлумачце іх правапіс.

77. Змяніце сказы так, каб займеннікі ў іх сталі ў родным або вінавальным склоне. Змест сказаў пры гэтым павінен захавацца.

Ты маеш прыгожую сукенку. — ...
Яны цікавяцца гісторыяй. — ...
Яна сёння адсутнічае. — ...
Вы запрошаны ў госці. — ...
Я маю верных сяброў. — ...

● Запішыце першыя тры пары сказаў па ўзоры. Падкрэсліце займеннікі.

Узор. *Ён пакрыўджаны грубымі словамі.* — *Яго пакрыўдзілі грубыя словы.*

78. Прачытайце працяг гісторыі з практыкавання 59. Змяняйце, калі трэба, займеннікі ў дужках, як патрабуе сэнс.

Ідуць брат з сястрой па лесе. Страшна *(яны)*. А непадалёку ад *(яны)* затаілася пад кустом малое шэрае зайчанятка. Наставіла *(яно)* свае доўгія вушкі і слухае. Ці не ідзе паляўнічы са стрэльбай ды сабакамі?

Трэснула галінка. Зайчанятка спалохалася, падскочыла. Дзеці ўскрыкнулі і што было сілы кінуліся наўцёкі.

Дома маці пытаецца ўстрывожана:

— Што з *(вы)*?

— Страшэнны ваўчышча хацеў *(мы)* з'есці! *(Мы)* ледзь уцяклі ад *(ён)*.

А шэрае зайчанятка расказвае тым часам сваім братам:

— Гналіся за *(я)* паляўнічыя са стрэльбамі ды сабакамі. Толькі ногі хуткія *(я)* уратавалі. *(Паводле Л. Марціновіч)*

79. Прачытайце, дапоўніце сказы займеннікамі.

Што ... ведаем пра пінгвінаў? Звычайна ... жыву..ь у ва..е. Бераг патрэбны ... толькі для дзя..ей. Па з..млі гэтыя незвычайныя птушкі хо..яць на дзвюх нагах. У ва..е крылы пінгвінаў працуюць як ласты. На сушы ... параўноўваем ... з рукамі. А на галаве пінгвінаў смешна тырчыць до..гае пер..е. *(Паводле Я. Маўра)*

- Спішыце, устаўляючы прапушчаныя літары.
- У кожным сказе падкрэсліце дзейнік і выказнік.

80. Прачытайце, ужываючы замест слоў у дужках займеннікі.

Леў Сапега быў канцлерам Вялікага Княства Літоўскага.

Калі княжычу споўнілася шэсць гадоў, бацькі адвезлі *(хлопчыка)* вучыцца ў Нясвіж. У Нясвіжскім замку працавалі вядомыя вучоныя. *(Вучоныя)* ведалі старажытныя і сучасныя мовы. Беручы з *(вучоных)*

прыклад, Леў Сапега яшчэ ў дзяцінстве вывучыў лацінскую, грэчаскую, нямецкую і польскую мовы. Кожны дзень *(Сапегу)* бачылі ў замкавай бібліятэцы. *(Паводле У. Арлова)*

- Спішыце. Падкрэсліце ўстаўленыя займеннікі.

Ка́нцлер — другі чалавек пасля Вялікага князя ў Вялікім Княстве Літоўскім.

81. Прачытайце тэкст і план да яго. Пры чытанні стаўце займеннікі ў патрэбным склоне.

Аднойчы прывёз бацька Міколку кавалак **каменнага вугалю. Цікавы** быў камень. На адным баку *(ён)* **малюнак,** нібы выразаў нехта галінку. Дробнае лісцейка на *(яна)* разышлося веерам.

Расказвае бацька цікавыя гісторыі пра гэты камень. Быў ён тысячы год назад не каменем, а высокім дрэвам з гаманлівым лісцем зялёным. Найшла навальніца і паваліла дрэвы. Усю зямлю заслалі векавыя гіганты. *(Яны)* засыпаў **пясок.** Зацягнула **балотная твань.**

Ляжаць дрэвы пад зямлёй, **не гніюць. Дзясяткі, сотні і тысячы гадоў** ляжаць і камянеюць. А лісцейка **захоўвае свой малюнак** у акамянелым дрэве. Вось якая гісторыя гэтага малюнка. *(Паводле М. Лынькова)*

Тва́нь — гразкае, багністае месца (у балоце).

- Якія часткі тэксту адпавядаюць кожнаму пункту плана?

План

1. Міколка разглядае незвычайны падарунак.
2. Чым калісьці быў каменны вугаль?
3. Як атрымаўся малюнак на камені?

- Перакажыце вусна тэкст па плане. Карыстайцеся выдзеленымі словамі і словазлучэннямі як апорнымі.
- Прыдумайце загаловак да тэксту.
- Напішыце пераказ тэксту па плане.

ШТО МЫ ВЕДАЕМ?

1. Якая часціна мовы называецца займеннікам?
2. Назавіце займеннікі 1, 2 і 3-й асобы.
3. Якая роля займеннікаў у маўленні? Прывядзіце прыклады.
4. Праскланяйце займеннікі ***я*** і ***ты***.
5. Калі займеннік ***вы*** трэба пісаць з вялікай літары? Чаму?

ДЗЕЯСЛОЎ

ДЗЕЯСЛОЎ ЯК ЧАСЦІНА МОВЫ

Успомніце, што вы ведаеце пра дзеяслоў.

Дзеясловы абазначаюць дзеянні і адказваюць на пытанні што робіць? што рабіў? што зрабіў? што будзе рабіць? што зробіць?

Дзеяслоў у сказе звычайна з'яўляецца выказнікам.

82. Прачытайце.

Чорныя снегавыя хмары павольна плылі па небе. Раптам падзьмуў моцны вецер. Хмары зацягнулі ўсё неба і нізка павіслі над зямлёй. І вось ужо гуляе, свішча па зямлі мяцеліца. Трывожна шумяць і стогнуць сосны. *(Паводле Я. Галубовіча)*

● Знайдзіце ў тэксце дзеясловы, пастаўце да іх пытанні і запішыце па ўзоры.

Узор. (Што робіць?) *шукае.*

83. Прачытайце. Якія словы ў радках лішнія? Растлумачце чаму.

Звінець, звонкі, адзвінець, гучаць.
Гуляць, пагуляць, гульня, разгуляцца.
Паляваць, пільнаваць, пайсці, паляванне.
Чысты, **чысціць**, расчысціць, адчысціць.

● Складзіце сказы з выдзеленымі словамі і запішыце. Падкрэсліце ў іх галоўныя члены. Якім членам сказа з'яўляецца дзеяслоў?

84. Да назоўнікаў падбярыце дзеясловы, якія абазначаюць дзеянні названых асоб. Дапоўніце атрыманыя сказы дадзенымі членамі і запішыце іх па ўзоры.

Узор. *Скрыпач іграе на скрыпцы.*

Дзяўчынка	фарбуе
Настаўнік	лечыць
Доктар	будуе
Маляр	спявае
Будаўнік	вучыць

85. Прачытайце. Якой часціны мовы не хапае ў тэксце? Спішыце, устаўляючы патрэбныя дзеясловы.

Вясна ... . Снег у полі ... і ... . На ўзгорках ... праталінкі. У лесе на дрэвах ... пупышкі. Весела ...

сінічкі на голым вецці. Звонка ... дзяцел на старой асіне. *(В. Кастручын)*

Словы для даведкі: *пацямнеў, асеў, чарнеюць, звіняць, грукае, прыйшла, набухаюць.*

● Абазначце дзеясловы прошлага і цяперашняга часу.

86. Прачытайце прыказкі. Растлумачце іх сэнс. Успомніце, як пішацца *не* з дзеясловамі.

1. Работу словам *(не)* замеціш.
2. Хто чужога *(не)* шануе, той свайго *(не)* мае.
3. Учарашняга дня *(не)* вернеш.

● Прыдумайце гісторыю, якую вы маглі б закончыць прыказкай *Работу словам не замеціш.*

87. Спішыце прыказкі, устаўце *не* перад дзеясловамі. Як зменіцца сэнс прыказак? Вызначце час дзеясловаў.

1. Хто людзям верыць, таму і людзі веры даюць.
2. Пра лугі забудзеш — без сена будзеш.
3. Хто пчол даглядае, той мёд спажывае.

88. Прачытайце. Дакажыце, што гэта тэкст-апавяданне. Падбярыце да яго загаловак (вусна). Вызначце час дзеясловаў.

Лёгкі ветрык кранае завушніцы бярэзіны. І дрэва сыпле на дол жменю семечак. Потым яшчэ жменю,

яшчэ. Нібы з сяўні, сеяла бярэзіна насенне. Укрыла ім тратуар пад сабою.

Прахожыя пазіралі на тую мяцеліцу і здзіўляліся: на асфальце ж не прарасце ніводнае семечка!

Усё ж адно прарасло. Ля тратуара, на вузкім шнурочку зямлі, устала маладзенькае, усяго ў тры лісточкі дрэва. *(Я. Пархута)*

● Устаўце патрэбныя словы і запішыце.

Ветрык (ш т о р о б і ц ь?) … . *Дрэва* (ш т о р о б і ц ь?) … . *Бярэзіна* (ш т о з р а б і л а?) …, … . *Прахожыя* (ш т о р а б і л і?) … .

89. Спішыце. Знайдзіце ў тэксце дзеясловы. Пастаўце да іх пытанні. Вызначце, у якім часе (цяперашнім, прошлым ці будучым) адбываюцца дзеянні, якія яны абазначаюць.

Гарэзлівы маладзічок

Маладзічок смяшыць мяне,
ён натапырыў рожкі.
Вось-вось Мядзведзіцу бадне,
хоць страшнавата трошкі.

Нібы гарэза-казляня,
ён Млечным Шляхам скача.
Аж высякае капытком
сузор'яў пыл гарачы.

П. Саковіч

90. Запішыце дзеясловы ў прошлым, цяперашнім і будучым часе. Пастаўце да дзеясловаў пытанні (вусна).

У з о р. *Ехаць — ехаў, едзе, будзе ехаць. Прыехаць — прыехаў, прыедзе.*

Дзякаваць, падзякаваць, ствараць, стварыць, шукаць, знайсці.

91. Прачытайце. Змяніце сказы па ўзоры. Запішыце іх. Абазначце канчаткі дзеясловаў. У дужках укажыце іх лік і род.

У з о р. *Забулькал*[*і*] (мн. л.) *пад снегам ручаі.* — *Забулькаў*[ ] (адз. л., м. р.) *пад снегам ручай.*

1. У лесе расцвілі першыя кветкі. 2. Зайчыкі выбеглі з лесу на бераг возера. 3. Непрыкметна пад вятрамі дрэвы скінулі лісце.

92. Змяніце дзеясловы *несці* і *плесці* па часах. Запішыце па ўзоры: (ш т о р а б і ў?) *вёз;* (ш т о р о б і ц ь?) *вязé;* (ш т о б у д з е р а б і ц ь?) *будзе везці.* Пастаўце націск у дзеясловах цяперашняга і будучага часу.

94. Разгледзьце малюнкі і складзіце апавяданне пра Святланку і Веснавушку. Раскажыце: 1) дзе і як сустрэліся Святланка і Веснавушка; 2) як выглядала Веснавушка і што яна рабіла ў лесе; 3) пра што размаўляла дзяўчынка з Веснавушкай; 4) як Веснавушка размалявала Святланчын тварык; 5) ці была Святланка гэтаму рада.

— Хочаш, я і табе падмалюю вяснушкі?

— Мамачка! Паглядзі, мне на твары Веснавушка намалявала вяснушкі!

— Прыходзь і на другі год! Я чакаць буду!

● Які тэкст вы склалі — апісанне ці апавяданне? Навошта вам патрэбны былі дзеясловы?

93. Прачытайце. Знайдзіце ў тэксце дзеясловы. Пастаўце да іх пытанні і вызначце іх час.

Ніхто не ведае, колькі год гэтым елкам — сто, дзвесце ці болей. Яны стаяць утрох адна каля адной.

Іх густыя зялёныя кроны высока ўзнімаюцца ў неба. Уверсе дрэвы пераплялiся, пераблыталіся чорным голлем. Ні дождж, ні снег не прабіваюцца праз гэты густы шацёр. Пад дрэвамі заўсёды суха і ўтульна. *(Р. Ігнаценка)*

уве́рсе

• Выпішыце з тэксту сказы з дзеясловамі, якія заканчваюцца на ***-ся*** і ***-цца***. Растлумачце іх правапіс.

95. Прачытайце. Выпішыце па ўзоры дзеясловы разам з назоўнікамі або займеннікамі, да якіх яны адносяцца. Пастаўце пытанні да дзеясловаў. Абазначце іх час.

У з о р. *Ручай* (ш т о р о б і ц ь?) *бяжыць* (цяп. ч.).

Ад подыху магутнага полымя шар узляцеў у пагодлівы блакіт. Падарожнікі з захапленнем глядзелі на яго павольны палёт над зямлёй. Шар падымаўся ўсё вышэй і вышэй. І хлопчыкі зразумелі, што на зямлю ён больш не вернецца. Будуць шумець дрэвы. І кожны год будуць губляць яны лісце. А шар застанецца ў казачным небе сярод сапсаваных цацак добрага казачніка. *(В. Жукроўскі)*

НЕАЗНАЧАЛЬНАЯ ФОРМА ДЗЕЯСЛОВА

96. Прачытайце. Адкажыце на пытанне.

Сабраліся аднойчы дзеясловы *чытаць, чытаў, чыталі, чытае, чытаюць, будзе чытаць, будуць чытаць* і кажуць: «Усе часціны мовы ёсць у слоўніку. А чым мы горш за іншых? Трэба і сярод нас выбраць каго-небудзь, хто здолее прадстаўляць нас усіх у слоўніку». Доўга спрачаліся яны. Урэшце такі гонар выпаў дзеясловам, якія адказваюць на пытанне ш т о р а б і ц ь? або ш т о з р а б і ц ь?. Напрыклад, *чытаць* (ш т о р а б і ц ь?) або *прачытаць* (ш т о з р а б і ц ь?). І імя ім далі асобае — ***неазначальная форма дзеяслова***.

- Якая форма дзеяслова лічыцца неазначальнай?

Словы, якія адказваюць на пытанні **ш т о р а б і ц ь?** **ш т о з р а б і ц ь?**, — гэта **дзеясловы ў неазначальнай форме.** Яны заканчваюцца на ***-ць, -ці*** або ***-чы***: *ехаць, ісці, дапамагчы.*

97. Прачытайце. Пастаўце пытанні да выдзеленых дзеясловаў. Запішыце дзеясловы разам з пытаннямі па ўзоры.

У з о р. *Сядзець* (ш т о р а б і ц ь?), *звязаць* (ш т о з р а б і ц ь?).

Міхась любіў зімой **сядзець** у парку на лавачцы і **назіраць** за жыццём птушак. Тут можна **ўбачыць** і вераб'я, і чубатага жаўрука. Ой, як хочацца Міхасю **злавіць** якога-небудзь прыгажуна. Але птушак нельга **трывожыць.** Яны могуць **пакінуць** парк. *(І. Сямёнаў)*

98. Прачытайце загадкі. Спішыце адну загадку разам з адгадкай. Знайдзіце ў іх дзеясловы ў неазначальнай форме. Пастаўце пытанні да гэтых дзеясловаў (вусна).

1. Што можа ў адзін і той жа час стаяць і вісець, хадзіць і ляжаць, праўду сказаць?

2. Калі хочаш ты чытаць, то мяне павінен узяць.

99. Падбярыце да назоўнікаў роднасныя дзеясловы ў неазначальнай форме. Запішыце іх па ўзоры.

У з о р. *Дзень — дняваць.*

Ноч, вячэра, пераход, мароз, плывец, подпіс, дапамога.

плыве́ц *по́дпіс*

100. Разгледзьце малюнкі. Складзіце два сказы па кожным малюнку, ужываючы дзеясловы *купаць, мыць* і *купляць, плаціць*.

- Запішыце сказы, якія вы склалі.
- Змяніце сказы так, каб дзеянне адбывалася ў будучым часе.

101. Прачытайце. Ад дзеясловаў у неазначальнай форме пастаўце пытанні да выдзеленых слоў.

Нельга выконваць дамашнія **заданні** ў неправетраным пакоі. Трэба праветрыць **памяшканне,** потым сесці **за работу.** Святло павінна падаць **злева.**

Спачатку трэба рыхтаваць больш цяжкія **прадметы.** Па мове і матэматыцы трэба выканаць спачатку вусныя, а потым пісьмовыя **заданні.**

● Выпішыце дзеясловы ў неазначальнай форме разам з выдзеленымі словамі.

У з о р. *Рыхтаваць* (ш т о?) *прадметы.*

102. Складзіце словазлучэнні з дзеясловаў і назоўнікаў. Запішыце. Вызначце склон назоўнікаў.

Падзякаваць (к а м у?) *(бацька, сястра)*, пайсці па (ш т о?) *(кніга)*, пайсці па (к а г о?) *(брат, сястра)*, успомніць аб (ч ы м?) *(лета, сад)*, прабачыць (к а м у?) *(сяброўка)*, смяяцца з (к а г о?) *(клоун)*.

● На якія пытанні адказваюць дзеясловы?

103. Замяніце спалучэнні слоў дзеясловамі ў неазначальнай форме. Запішыце па ўзоры. Пастаўце пытанні да дзеясловаў (вусна).

У з о р. *Прымаць удзел — удзельнічаць.*

Весці размову — ... , займацца маляваннем — ... , выконваць праверку — ... , зрабіць пераклад — ... , вынесці падзяку — ... , зрабіць прапанову — ... .

Словы для даведкі: *маляваць, прапанаваць, размаўляць, падзякаваць, правяраць, перакласці.*

УТВАРЭННЕ НЕАЗНАЧАЛЬНАЙ ФОРМЫ ДЗЕЯСЛОВА З ДАПАМОГАЙ СУФІКСАЎ *-ці, -ць, -чы*

104. Прачытайце. Запішыце дзеясловы па ўзоры.

У з о р. *Зразумеў — зразумела — зразумець.*

Падтрымаў — ... .
Прапанаваў — ... .
Перанёс — ... .
Прабег — ... .
Заўважыў — ... .
Падстрыг — ... .
Рассек — ... .

● З дапамогай якіх суфіксаў утвараюцца неазначальныя формы дзеясловаў?

Неазначальныя формы дзеясловаў утвараюцца з дапамогай суфіксаў ***-ці, -ць, -чы.***

105. Прачытайце. Знайдзіце ў тэксце дзеясловы. Утварыце ад іх неазначальныя формы. Запішыце па ўзоры.

У з о р. *Выраслі — вырасці. Паляцелі — паляцець.*

Аднойчы ў лесе я знайшоў шырокі, нібы табурэтка, бярозавы пень. Ад каранёў ён парос маладымі парасткамі і стаяў — куст кустом. Сярод гэтых парасткаў дрозд звіў сабе гняздо. У сярэдзіне высцеліў яго тонкімі сухімі травінкамі і вывеў там птушанят. *(Р. Ігнаценка)*

106. Прачытайце словазлучэнні. Замяніце ў іх дзеясловы неазначальнай формай і запішыце па ўзоры.

У з о р. (ш т о з р а б і ц ь?) *перавесці праз дарогу.*

1. Правядзе праз дарогу, прынясе кубак, прыляжа на канапу.

2. Гуляе ў хованкі, налівае ваду, беражэ для матулі.

107. Складзіце сказы з наступных слоў і запішыце іх. Вызначце час дзеясловаў. Назавіце іх неазначальныя формы (вусна).

пайшоў	дзіўныя	снег
ляцяць	вясёлая	дні

настануць	віншавальная	паштоўка
будзе гучаць	халодныя	музыка
прыйшла	моцны	птушкі

108. Прачытайце. Выпішыце неазначальныя формы дзеясловаў. Абазначце іх суфіксы.

1. Маліна — цудоўная ягада! Праўда, адшукаць яе ў лесе нялёгка. 2. Дзяўчынка вырашыла дапамагчы дзядулю. 3. Дзяцел кожны дзень садзіўся на дрэва і пачынаў дзяўбці кару. 4. Рома вельмі хацеў падрасці хутчэй, каб пайсці ў школу.

● Ці супадаюць суфіксы неазначальных форм дзеясловаў у рускай і беларускай мовах?

109. Прачытайце. Як вы думаеце, гэта пачатак, асноўная частка ці канцоўка тэксту?

У адной вёсачцы жыў хлопчык Паўлік. Любіў ён кіно глядзець, у футбол гуляць і лавіць рыбу. Як толькі прыходзіла лета, браў ён вуду, вядзерца і бег хутчэй на рэчку. Вось ішоў ён аднойчы з рыбалкі і пачуў нейкі шоргат у жыце. Адхінуў каласкі, а там... *(Г. Каржанеўская)*

● Выпішыце з тэксту дзеясловы прошлага часу. Побач з імі запішыце іх неазначальныя формы. Абазначце суфіксы ***-ці, -ць, -чы***.

● Як вы думаеце, каго ці што знайшоў хлопчык у жыце? Самастойна складзіце працяг гэтай гісторыі.

110. Прачытайце. Адгадайце загадку.

Вырас тоўсты на градзе,
ды не скача, не ідзе.
Пад лісток прылёг у цень
Ды таўсцее з дня на дзень.

Д. Бічэль-Загнетава

- Спішыце. Падкрэсліце дзеясловы. Вызначце іх час.
- Вусна падбярыце да кожнага дзеяслова неазначальную форму. Якія суфіксы вы ўжылі?

ЗМЯНЕННЕ ДЗЕЯСЛОВАЎ ПА ЛІКАХ

111. Прачытайце. Чым сказы адрозніваюцца адзін ад аднаго?

Дрэва расце. — Дрэвы растуць.
Хлопчык гуляе. — Хлопчыкі гуляюць.
Кветка расцвітае. — Кветкі расцвітаюць.

Дзеясловы могуць абазначаць дзеянне аднаго або некалькіх прадметаў, адной або некалькіх асоб. Напрыклад: *вішня цвіце — вішні цвітуць, настаўнік ідзе — настаўнікі ідуць*. У такім выпадку **дзеясловы змяняюцца па ліках.**

112. Прачытайце. Назавіце дзеясловы. Дзеянне аднаго ці некалькіх прадметаў яны абазначаюць?

Ціха на зямлю спускаецца ноч. Птушкі не спяваюць. Сонца зайшло. Край неба бліішчыць шырокаю чырвонаю стужкаю. Тонкія, лёгкія хмаркі афарбаваліся ў залаты колер. Белаватаю плёнкаю ўздымаецца туман над лугамі і балотамі. А цемната ўсё гусцее і закрывае ад вачэй поле і лес. *(Паводле Я. Коласа)*

● Спішыце першыя пяць сказаў па ўзоры.

Узор. *Ціха на зямлю* (што робіць?) *спускаецца ноч.*

Дзеясловы змяняюцца па ліках.

У **адзіночным ліку** дзеяслоў абазначае дзеянне аднаго прадмета ці адной асобы. У **множным ліку** дзеяслоў абазначае дзеянне двух і больш прадметаў ці асоб.

113. Змяніце лік дзеясловаў. Запішыце.

Адзіночны лік	**Множны лік**
чытае	*чытаюць*
піша	...
працуе	...
ходзіць	...
гаворыць	...
сядзіць	...

114. Прачытайце. Знайдзіце дзеясловы множнага ліку. Выпішыце іх разам з назоўнікамі, якія з’яўляюцца дзейнікамі. Ад гэтых дзеясловаў і назоўнікаў множнага ліку ўтварыце дзеясловы і назоўнікі адзіночнага ліку.

У з о р. *Рыбкі плывуць — рыбка плыве.*

Радасна і сумна шалясцяць асіны,
радасна і шумна гамоняць дубы.
У кляновых лісцях віснуць павуціны,
у срабрыстых ніцях жоўтыя сады.

А халодны вецер лётае, сваволіць
і шуміць ля рэчкі, і шуміць трысцё.
Я ў далёкіх далях бачу радасць, волю,
хоць і гінуць кветкі, але ёсць жыццё.

А. Куляшоў

Трысцё — *рус*. тростник.

115. Спішыце, замяняючы дзеясловы адзіночнага ліку дзеясловамі множнага ліку. Назоўнікі і займеннікі, якія з’яўляюцца дзейнікамі, пастаўце ў множным ліку.

На лясной сцяжынцы

Раніцай ішоў па сц..жцы лось. Ён убачыў сагнутую б..розку. Паглядзеў лось на б..розку, саступіў са сц..жкі і абышоў падазроную м..сціну. Праз некалькі

дзён л..сны жыхар прывыкне да гэтай б..розкі. І ён ужо не саступіць са сваёй сц..жынкі. *(Паводле Р. Ігнаценкі)*

● Якія літары (***е*** або ***я***) вы ўставілі ў словы замест кропак? Растлумачце чаму.

116. Прачытайце, устаўляючы ў сказы патрэбныя дзеясловы. Растлумачце свой выбар.

1. Вясна хутка *(прыйдзе, прыйдуць)* у край наш лясны. 2. Птушыныя звонкія спевы *(змаўкае, змаўкаюць)* у вячэрняй цішыні. 3. Як чырвоны агеньчык, з-пад снегу *(свеціць, свецяць)* ягадка каліны. 4. Дзень *(дагарае, дагараюць)*, і ціха *(знікае, знікаюць)* яго бляскі. 5. У чорных хмарах маланка *(зіхаціць, зіхацяць)* агнём.

● Спішыце сказы. Абазначце лік дзеясловаў.

ЗМЯНЕННЕ ДЗЕЯСЛОВАЎ ЦЯПЕРАШНЯГА І БУДУЧАГА ЧАСУ ПА АСОБАХ І ЛІКАХ

117. Прачытайце. Выпішыце з тэксту займеннікі разам з дзеясловамі, якія з імі звязаны.

Мы бачым сонца

Усе мы бачым сонца.
Бачу я.

Бачыш ты.
Бачыць ён.
Бачаць яны.

А па нашай ціхай вуліцы, няспешна намацваючы кійком дарогу, крочыць высокі сівы чалавек. Крочыць былы салдат. Сонца свеціць яму ў твар, але ён не бачыць сонца.

Затое бачым яго мы.
Бачу я.
Бачыш ты.
Бачыць ён.
Бачаць яны.
Паклонімся ж салдату!

М. Гіль

● Вызначце, чым адрозніваюцца дзеясловы, якія вы выпісалі.

Дзеясловы ў цяперашнім і будучым часе могуць абазначаць дзеянні розных асоб. Якая асоба выконвае дзеянне, паказваюць займеннік і канчатак дзеяслова: ***я*** *чыта*[*ю*], ***ты*** *чыта*[*еш*], ***ён*** *чыта*[*е*], ***мы*** *чыта*[*ем*], ***вы*** *чыта*[*еце*], ***яны*** *чыта*[*юць*].

118. Прачытайце. Адказы на пытанні запішыце.

1. Ці добра ведаеш ты матэматыку? 2. Куды вы з сябрам несяце кнігі? 3. Хто сядзіць на палянцы, пад бярэзінкай? 4. Дзе хаваюцца ад дажджу дзеці?

● Абазначце час і лік дзеясловаў. Якая асоба выконвае дзеянне?

119. Разгледзьце табліцу.

Цяперашні час

Асоба	Адзіночны лік	Множны лік
1-я	**я** дзял[ю], вяз[у]	**мы** дзел[ім], вяз[ём]
2-я	**ты** дзел[іш], вяз[еш]	**вы** дзел[іце], вез[яце]
3-я	**ён** дзел[іць], вяз[е]	**яны** дзел[яць], вяз[уць]

Будучы час

Асоба	Адзіночны лік	Множны лік
1-я	**я** падзял[ю], павяз[у]	**мы** падзел[ім], павяз[ём]
2-я	**ты** падзел[іш], павяз[еш]	**вы** падзел[іце], павез[яце]
3-я	**ён** падзел[іць], павяз[е]	**яны** падзел[яць], павяз[уць]

● Як змяняюцца дзеясловы ў цяперашнім і будучым часе?
● Якія канчаткі маюць дзеясловы 1, 2 і 3-й асобы ў адзіночным і множным ліку?

Дзеясловы ў цяперашнім і будучым часе змяняюцца па асобах і ліках. Змяненне дзеясловаў па асобах і ліках называецца **спражэннем.**

120. Карыстаючыся табліцай з практыкавання 119, змяніце па асобах у адзіночным і множным ліку (праспрагайце) дзеясловы *несці* і *стаяць* у цяперашнім часе. Абазначце канчаткі.

121. Прачытайце, устаўце ў сказы патрэбныя дзеясловы. Растлумачце свой выбар.

1. Над садам вясна *(рассыпаеш, рассыпае)* пялёсткі. 2. Калі вы *(зраблю, зробіце)* новую шпакоўню? 3. Высока-высока ў сінім бязвоблачным небе *(ляцяць, ляцім)* жураўлі. 4. Міхась, ты *(пойдзем, пойдзеш)* з намі па грыбы? 5. Кожную вясну мы з Санькам *(чакаеце, чакаем)*, калі пачнецца ледаход. 6. Я *(устае, устаю)* на зары, каб разам з дзядулем пайсці на рыбалку.

● Спішыце спачатку сказы з дзеясловамі 1, 2 і 3-й асобы ў адзіночным ліку, потым — сказы з дзеясловамі 1, 2 і 3-й асобы ў множным ліку.

122. Прачытайце. Вызначце, якія дзеясловы «згубіліся» пры змяненні па асобах і ліках.

Паведамлю, ..., паведаміць, паведамім, паведаміце, ...

..., **атрымаеш**, атрымае, атрымаем, ..., атрымаюць.

..., сядзіш, сядзіць, ..., ..., **сядзяць.**

- Спішыце, устаўляючы патрэбныя дзеясловы. Вызначце іх неазначальную форму.
- З выдзеленымі дзеясловамі складзіце сказы (вусна).

123. Пастаўце пытанні да дзеясловаў *несці* і *прынесці.* Змяніце іх па асобах у адзіночным і множным ліку ў будучым часе. Абазначце канчаткі. Ці аднолькава яны будуць змяняцца?

Дзеясловы, якія ў неазначальнай форме адказваюць на пытанне ш т о р а б і ц ь?, у будучым часе змяняюцца так:

Адзіночны лік	Множны лік
я буду дзяліць	**мы** будзем дзяліць
ты будзеш дзяліць	**вы** будзеце дзяліць
ён будзе дзяліць	**яны** будуць дзяліць

124. Прачытайце. Адгадайце загадку.

Мыш не мыш, жыву я ў полі,
там і бегаю на волі.
За шчакой кішэню маю,
рупна зернем напаўняю,

бо зярнятак знаю смак.
А завуць мяне ... .

● Знайдзіце ў загадцы дзеясловы. Вызначце іх час. Змяніце дзеясловы *жыву*, *бегаю* па асобах у адзіночным і множным ліку ў будучым часе (пісьмова).

125. Прачытайце. Знайдзіце ў сказах дзеясловы, вызначце іх час, лік і асобу.

1. Я чакаю маму вечарам з работы. 2. Калі ты рыхтуеш урокі? 3. За акном весела звіняць сінічкі. 4. Мы разам скоцімся з гары. 5. Вы пачастуеце нас чарэшняй? 6. Скора птушкі заспяваюць у зялёным гушчары.

● Запішыце першыя тры сказы па ўзоры.

У з о р. *Кожнае лета я езджу да бабулі ў вёску.* — *Кожнае лета мы будзем ездзіць* (буд. ч., мн. л, 1-я ас.) *да бабулі ў вёску*.

126. Прачытайце.

Дзядуля сядзіць на табурэціку і б'е малатком па нечым бляшаным.

— Дзядуля, што ты робіш? — пытае Насцечка.

— Касу кляпаю. Касою я накашу карове сена. Карова будзе есці яго, а потым дасць нам малака.

— А ты, бабуля, што робіш? — падышла бліжэй да яе Насцечка.

— Я сяку бульбу, — лагодна адказала бабуля. — Усыплю сюды мукі, развяду цёплай вадою ды свіней буду карміць. Вырастуць свінні — і мяса, і сала, і каўбасы ў нас будуць. *(Б. Сачанка)*

● Выпішыце з тэксту дзеясловы спачатку цяперашняга часу, потым — будучага. Вызначце асобу і лік кожнага з іх.

● Падумайце, чаму ў тэксце аўтар ужывае шмат дзеясловаў 1-й і 2-й асобы.

Бляша́ны — зроблены з тонкага ліставога жалеза — бляхі (*рус.* жестяной).
Лаго́дна — дабрадушна, ласкава.

127. Разгледзьце малюнак. Дайце імёны хлопчыкам і дзяўчынкам. Складзіце па малюнку невялікі тэкст (5—6 сказаў). Падбярыце да яго загаловак. Складзены тэкст запішыце. Вызначце лік і асобу дзеясловаў (вусна).

128. Спішыце, устаўляючы ў сказы патрэбныя дзеясловы. Абазначце (у дужках) час, асобу і лік дзеясловаў.

1. З горкі ўніз ручай .... 2. Ты не ... марожанага многа! 3. Я ... працу, бо жыць без яе сумна. 4. Раніцай Маша ... ... кветкі ў садзе. 5. Мы з татам ... арэлі. 6. У цяні каля крынічкі вы ... 7. А раніцай зноў мурашкі ... трэсачкі па лясных дарожках.

Словы для даведкі: *еш, бяжыць, пацягнуць, будзе паліваць, майструем, адпачнеце, люблю.*

ДЗЕЯСЛОВЫ I I II СПРАЖЭННЯ I IX КАНЧАТКІ

129. Разгледзьце малюнак. Дапамажыце дзеясловам *лятаць* і *ляцець* адшукаць сваіх сяброў.

● Запішыце ў адзін слупок дзеясловы, якія звязаны па сэнсе з дзеясловам *лятаць*, а ў другі — дзеясловы, якія звязаны па сэнсе з дзеясловам *ляцець*. Абазначце іх канчаткі.

Лятаць

я …
ты …
ён …
мы …
вы …
яны …

Ляцець

я …
ты …
ён …
мы …
вы …
яны …

● Як вы думаеце, чаму дзеясловы *лятаць* і *ляцець* пры змяненні па асобах і ліках маюць розныя канчаткі?

Дзеясловы бываюць I і II спражэння. Дзеясловы I і II спражэння адрозніваюцца канчаткамі.

130. Разгледзьце табліцу.

Дзеясловы I спражэння маюць канчаткі:			
Лік	1-я асоба	2-я асоба	3-я асоба
адз. л.	***-у, -ю***	***-еш, -эш, -аш***	***-е, -э, -а***
мн. л.	***-ем, -ём, -ом, -ам***	***-еце, -аце, -яце***	***-уць, -юць***
Дзеясловы II спражэння маюць канчаткі:			
Лік	1-я асоба	2-я асоба	3-я асоба
адз. л.	***-у, -ю***	***-іш, -ыш***	***-іць, -ыць***
мн. л	***-ім, -ым***	***-іце, -ыце***	***-аць, -яць***

● Параўнайце канчаткі дзеясловаў I і II спражэння ў 1, 2, 3-й асобе.

131. Карыстаючыся табліцай з практыкавання 130, змяніце па асобах у адзіночным і множным ліку (праспрагайце) дзеясловы I спр. *адказаць* і *слухаць*, II спр. *ляжаць* і *карміць.* Абазначце канчаткі дзеясловаў.

132. Прачытайце загадкі і адгадайце іх.

1. На градзе агонь ірдзее,
   не пячэ ён і не грэе.
   І з такіх агнёў-праменняў
   вараць смачнае варэнне.
2. Не сякера, а шуміць,
   не пілот, а ляціць,
   не змяя, а жаліць.

- Спішыце адну з загадак разам з адгадкай. Вызначце асобу, лік і спражэнне дзеясловаў.

133. Прачытайце. Які гэта тэкст — апавяданне ці апісанне?

Апенькі не растуць па адной. Яны ідуць у наступ незлічоным войскам. Ад іх капялюшыкаў аж цесна ў лесе. Яны добра гаспадараць на колішніх прасеках, дзе стаяць пні ад спілаваных дрэў. На пнях бойкія апенькі адчуваюць сябе нават лепш, чым на зямлі. А самыя адважныя нічога не баяцца, упарта ўзбіраюцца на камлі бяроз, сосен ці дубоў. *(Паводле У. Ягоўдзіка)*

● Знайдзіце ў тэксце дзеясловы, утварыце ад іх неазначальную форму, вызначце спражэнне. Запішыце па ўзоры.

Узор. *Вяж*[*уць*] — *вязаць* (І спр.).

134. Вызначце, да якога спражэння адносяцца дзеясловы *пачуць, спыніць, знайсці, гаснуць, насіць, злавіць, вырашыць, адпачываць*, калі ў 3-й асобе множнага ліку яны змяняюцца так: *яны пачуюць, спыняць, знойдуць, гаснуць, носяць, зловяць, вырашаюць, адпачываюць.*

● Запішыце дзеясловы па ўзоры.

Узор. *Пачуць* — *пачу*[*юць*] (І спр.), *любіць* — *люб*[*яць*] (ІІ спр.).

135. Прачытайце, замяняючы дзеясловы ў неазначальнай форме дзеясловамі цяперашняга ці будучага часу.

1. Дожджык *(паліваць)* кветкі на клумбах, *(прамываць)* ад пылу траўку. 2. Зоркі на небе *(гарэць)* зіхатліва. 3. Мы вечарам *(сустрэцца)* у тэатры. 4. Калі ты не *(ведаць)* правіла, ад памылак ты не *(пазбавіцца)*. 5. Вы *(перачакаць)* дождж у хаце ці *(пайсці)* далей?

● Запішыце дзеясловы парамі па ўзоры.

Узор. *Вяжуць* (цяп. ч., 3-я ас., мн. л., І спр.) — *вязаць*.

1-я АСОБА ДЗЕЯСЛОВАЎ

136. Запішыце дзеясловы *несці, жыць, казаць, ляжаць, стаяць, бачыць* у 1-й асобе адзіночнага і множнага ліку. Абазначце канчаткі.

У з о р. *Бяр*[*у*] — *бяр*[*ом*].

● Якія канчаткі маюць дзеясловы I і II спражэння ў 1-й асобе адзіночнага ліку?

Звярніце ўвагу!

У 1-й асобе адзіночнага ліку дзеясловы I і II спражэння маюць аднолькавыя канчаткі: ***-у, -ю.***

У 1-й асобе множнага ліку дзеясловы I і II спражэння маюць розныя канчаткі: ***-ем, -ём, -ом, -ам*** (I спражэнне); ***-ім, -ым*** (II спражэнне).

137. Прачытайце. Знайдзіце дзеясловы ў 1-й асобе адзіночнага і множнага ліку. Выпішыце іх, абазначце канчаткі, у дужках укажыце спражэнне.

1. Хвосцік выпрастаў трытон:
— Ва́жу я не менш трох тон!
— Ох, хвалько, — смяецца мама, — мы, трытоны, важым грамы. *(В. Коўтун)* 2. Я чую бег імклівых рэк, і говары травы, і смех рамонкаў. *(П. Броўка)* 3. Умывацца я іду і спяваю на хаду. *(І. Муравей-*

ка) 4. Ціхі поўдзень. Ля ракі мы сядзім — два рыбакі. Вудзім рыбу ад відна, хоць бы клюнула адна. *(В. Вярба)* 5. Праходжу ў полі роснай сцежкай між сцен прылеглай збажыны. Вітаю радаснай усмешкай прыго́жасць роднай стараны. *(С. Дзяргай)*

138. Адкажыце на пытанні. Поўныя адказы запішыце.

1. Якую кнігу ты чытаеш? 2. Куды ты пойдзеш у нядзелю? 3. Што вы з мамай любіце рабіць дома? 4. У якія гульні вы гуляеце з сябрамі?

● У сказах, якія вы запісалі, абазначце канчаткі дзеясловаў. Вызначце спражэнне дзеясловаў.

139. Прачытайце, захоўваючы патрэбную інтанацыю пытальных, апавядальных і клічных сказаў.

Каго як завуць

— Чаму цябе Ветрыкам завуць? — спыталіся ў жарабяткі.

— Я хутка бегаю, як вецер.

— А цябе Нясушкай за што?

— Я яйкі нясу.

— А цябе Крыкуном? — спыталіся ў пеўня.

— Я моцна крычу і ранкам сваім крыкам людзей буджу.

— А цябе Упартым?

— Не скажу! — адказала асляня і стукнула капытом па зямлі. *(А. Клышка)*

● Выпішыце дзеясловы 1-й асобы адзіночнага ліку. Абазначце канчаткі, у дужках укажыце спражэнне.

140. Прачытайце. Растлумачце сэнс прыказак.

1. Што жывём, то вучымся.
2. Самі сябе б’ём, калі нячыста косім і жнём.

● Выпішыце дзеясловы 1-й асобы множнага ліку. Падбярыце да іх неазначальныя формы. Укажыце спражэнне.

У з о р. *Спяваем — спяваць* (І спр.).

141. Прачытайце.

Памочніца

Я абед варыць вучуся,
працаваць я не лянюся.
І калі гатуе мама,
памагаю ёй таксама.
Мыю посуд і прыборы,
рэжу сыр і памідоры.
За цыбулю — не бяруся,
бо расплакацца баюся.

М. Пазнякоў

● Знайдзіце ў тэксце дзеясловы ў 1-й асобе адзіночнага ліку. Падбярыце да іх дзеясловы ў 1-й асобе множнага ліку і дзеясловы ў неазначальнай форме. Запішыце іх па ўзоры.

Узор. *Вучуся — вучымся — вучыцца* (I спр.).

2-я АСОБА ДЗЕЯСЛОВАЎ

142. Прачытайце. Вызначце асобу і лік дзеясловаў. Выпішыце пары слоў, у якіх націск падае на канчатак.

Спява́еш — спява́еце;
вя́жаш — вя́жаце;
нясе́ш — несяце́;
пячэ́ш — печаце́;
бярэ́ш — бераце́;
гаво́рыш — гаво́рыце;
сядзі́ш — седзіце́;
ку́піш — ку́піце;
глядзі́ш — гледзіце́;
зво́ніш — зво́ніце.

Канчаткі дзеясловаў у 2-й асобе:
I спражэнне — ***-еш, -эш, -аш*** (адз. л.); ***-еце, -аце, -яце*** (мн. л.).
II спражэнне — ***-іш, -ыш*** (адз. л.); ***-іце, -ыце*** (мн. л.).

143. Выпішыце спачатку дзеясловы I спражэння, а потым дзеясловы II спражэння. Абазначце канчаткі дзеясловаў.

Робіш, бярэш, гаворыш, грыміш, слухаеш, ***трымаеш, арэш, крочыш***, кажаш, возіш, малоціш, ***працуеш***.

● Перакладзіце на рускую мову выдзеленыя дзеясловы. Як адрозніваюцца іх канчаткі?

Звярніце ўвагу!

У канчатках 2-й асобы адзіночнага ліку ў беларускай мове пасля ***ш*** літара ***ь*** (мяккі знак) **не пішацца**.

144. Запішыце загадкі разам з адгадкамі. Абазначце канчаткі дзеясловаў у 2-й асобе. У дужках укажыце спражэнне.

1. Моцна ўдарыш — не дагоніш, а ў вадзе з ім не патонеш.
2. Што за рэч: паглядзіш на яе — сябе ўбачыш.
3. Згорнеш — клін, разгорнеш — блін.

145. Перакладзіце на беларускую мову дзеясловы.

Пойдёте, ска́жете, е́дете, дру́жите, смо́трите, еди́те, благодари́те.

● Як пры перакладзе змяніўся канчатак дзеясловаў? У якіх дзеясловах вы замянілі і корань слова?

● Запішыце дзеясловы, пастаўце націск і падкрэсліце ***дз***.

Запомніце месца націску ў дзеясловах 2-й асобы множнага ліку: *несяце́*, *бераце́*, *ідзяце́*, *печаце́*, *везяце́*, *ведзяце́*, *седзіце́*, *гледзіце́*.

146. Прачытайце. Ад якой асобы вядзецца апавяданне? Замяніце ў тэксце займеннікі *я, мы* на займеннікі *ты, вы*. Як зменяцца пры гэтым дзеясловы?

Я рана ўстаю. Хуценька саскокваю з ложка і іду да ўмывальніка. Сёння нядзеля. Мы з татам ідзём у цырк. Мы вельмі любім глядзець, як выступаюць акрабаты і жанглёры.

● Тэкст, які ў вас атрымаўся, запішыце. Падкрэсліце ў ім дзеясловы і абазначце спражэнне.

147. Прачытайце пісьмо. Выпішыце дзеясловы 2-й асобы адзіночнага і множнага ліку. Абазначце ў іх канчаткі. Укажыце спражэнне.

Добры дзень, Святлана і Наташа!

Дзякуй за пісьмы, якія вы мне пішаце.

Святлана! Ты расказваеш, што ўжо добра чытаеш і правільна пішаш. Гэта мне вельмі прыемна.

Я рада, што ты, Наташа, дапамагаеш маме.

Вы робіце карысную справу, калі носіце з магазіна малако і хлеб вашай суседцы — бабулі Ганне.

Напішыце, з кім вы сябруеце, як праводзіце вольны час.

Мы будзем удзячныя вам, калі вы прыедзеце да нас на свята.

Ваша сястра Таня.

● Звярніце ўвагу на тое, якімі сказамі пачынаецца і заканчваецца пісьмо.

148. Раскажыце, пра што б вы напісалі свайму сябру ці сваім родным, блізкім. Напішыце пісьмо. Не забудзьце пра ветлівыя звароты!

149. Прачытайце. Складзіце прыказкі з наступных частак сказаў.

Сёння зроб..ш	заўтра як знойдз..ш.
Адною рукою	чым багата нагавар..це.
Лета прагуля..це	і вузла не завяж..ш
Лепш крышку зраб..це	восенню не збер..це

● Запішыце прыказкі, устаўляючы ў канчаткі прапушчаныя літары.

● Вызначце спражэнне дзеясловаў.

3-я АСОБА ДЗЕЯСЛОВАЎ

150. Прачытайце загадкі і адгадайце іх.

1. Не рыба, а плавае; не конь,
   а ходзіць; не піла, а рэжа.

2. У траве, як аганькі,
ружавеюць вугалькі,
іх вадою не зальеш,
рук і ног не апячэш.
Дзень і ноч гараць, палаюць,
смак яны мядовы маюць.

● Выпішыце з загадак дзеясловы ў 3-й асобе адзіночнага і множнага ліку. Абазначце іх канчаткі. Вызначце спражэнне.

Канчаткі дзеясловаў у 3-й асобе:

І спражэнне — ***-е, -э, -а*** (адз. л.); ***-уць, -юць*** (мн. л.).

ІІ спражэнне — ***-іць, -ыць*** (адз. л.); ***-аць, -яць*** (мн. л.).

151. Запішыце дзеясловы ў 3-й асобе адзіночнага і множнага ліку. Абазначце канчаткі. Укажыце спражэнне.

Спяваць, браць, паказаць, гаварыць, купіць, папрасіць, аб'язджаць.

аб'язджаць

Узор. *Раскажа* — *раскажуць* (І спр.).

152. Прачытайце. Выпішыце з тэксту дзеясловы спачатку ў 3-й асобе адзіночнага ліку, потым — у 3-й асобе множнага ліку. Абазначце спражэнне дзеясловаў.

Ідзе лесам Лістапад, лісце сыплецца, як град. Сякуць дажджы касыя, шумяць вятры злыя. Дрэвы

нізка кланяюцца Лістападу, сцелюць да ног яго пажоўклае лісце. Адлятаюць у вырай птушкі, звяры хаваюцца ў зацішак, пусцее ўсё вакол.

Усміхаецца Лістапад, пасылае на зямлю бледны сонечны прамень, глядзіць з-за шэрых хмар лапінкай блакіту. І ўсё скараецца яму. *(К. Каліна)*

153. Перакладзіце на беларускую мову дзеясловы. Запішыце іх. У перакладзеных дзеясловах пастаўце націск.

Поёт, поют, пляшет, пляшут, встретит, встретят, сохранит, сохранят.

154. Прачытайце. Вызначце час, лік і асобу дзеясловаў. Назавіце дзейнікі, з якімі звязаны дзеясловы.

Ах, як добра ў чэрвені ў полі!

Гамоніць пад ціхімі павевамі ветру жыта. Густы ячмень распускае пушыстыя вусы. Авёс шамаціць галінкамі. Расплюшчвае блакітныя вочы лён. Звініць у паветры радасная песня жаваранка. *(П. Броўка)*

● Выпішыце дзеясловы, абазначце іх канчатак, укажыце спражэнне. Побач запішыце гэтыя ж дзеясловы ў 3-й асобе множнага ліку.

Узор. *Замятае* (І спр.) — *замятаюць*.

155. Прачытайце, пастаўце дзеясловы ў дужках у 3-й асобе адзіночнага ці множнага ліку.

У лясных насельнікаў у ліпені свае клопаты. Не часта пачуеш птушынае шчабятанне. *(Маўчаць)* салаўі, не *(кукаваць)* зязюля. Толькі зрэдку *(данасіцца)* флейтавы покліч івалгі, *(прасвістаць)* сініца.

А шпакі і гракі ўжо *(збірацца)* у вялікія чароды, *(рыхтавацца)* да будучых доўгіх пералётаў.

(Падрастаць) маладыя лісяняты. Яны ўжо разам з бацькамі *(выходзіць)* на паляванне. А зайчаняты, наадварот, *(вучыцца)* затойвацца ад гэтых драпежнікаў. *(Я. Галубовіч)*

● Выпішыце дзеясловы ў неазначальнай форме разам з дзеясловамі ў 3-й асобе адзіночнага ці множнага ліку.

У з о р. *Завітаць — завітаюць* (3-я ас., мн. л., I спр.).

156. Разгледзьце малюнкі.

лячу

лячу

● Якое значэнне мае кожны з гэтых дзеясловаў? Пастаўце іх у 3-й асобе адзіночнага ліку і складзіце з імі сказы. Вызначце спражэнне гэтых дзеясловаў.

157. Прачытайце. Дакажыце, што дадзеныя дзеясловы з'яўляюцца словамі-антонімамі.

Падняць — апусціць, пайсці — спыніцца, знайсці — згубіць, забыць — успомніць, пабудаваць — разбурыць.

● Запішыце гэтыя дзеясловы ў 3-й асобе адзіночнага і множнага ліку па ўзоры.

Узор. *Паднім*[*е*], *паднім*[*уць*] (І спр.) — *апусц*[*іць*], *апусц*[*яць*] (ІІ спр.).

158. Прачытайце і запомніце, як спрагаюцца дзеясловы.

Ісці — іду, ідзеш, **ідзе**, ідзём, ідзяце, ідуць.
Плыць — плыву, плывеш, плыве, плывём, плывяце, **плывуць**.
Пячы — пяку, пячэш, пячэ, пячом, печаце, пякуць.
Ліць — лью, льеш, лье, льём, льяце, льюць.
Віць, — ую, уеш, уе, уём, уяце, уюць.

● Складзіце сказы з выдзеленымі дзеясловамі (вусна).

159. Спішыце. Устаўце ў канчаткі дзеясловаў прапушчаныя літары, абазначце канчаткі. Вызначце спражэнне дзеясловаў.

Увосень цішыня ста..ць. Сонейка ўжо не пяч.., як летам. Суму..ць высокія таполі, губля..ць лісты.

Жоўты дыван пакрыва.. зямлю. Ідз..ш па ім, а лісты шалясц..ць пад нагамі. Гэта восень шл.. апошняе прывітанне.

160. Прачытайце загадку і адагадайце яе. Да якога з выдзеленых дзеясловаў можна паставіць пытанне ш т о б у д з е м р а б і ц ь?, а да якога — ш т о з р о б і м?

Калі з яе мы **будзем браць,**
яна вялікай можа стаць.
А калі многа ёй **дадзім,**
то нават знікне назусім.

М. Пазнякоў

● Выпішыце дзеясловы будучага часу разам з пытаннямі да іх.

161. Змяніце па асобах у адзіночным і множным ліку (праспрагайце) дзеясловы *напішу* і *буду пісаць*, *накармлю* і *буду карміць*.

162. Прачытайце. Выпішыце спачатку дзеясловы будучага часу, якія адказваюць на пытанні ш т о з р о б і ц ь? ш т о з р о б я ц ь?, а потым — дзеясловы, якія адказваюць на пытанне ш т о б у д у ц ь р а б і ц ь?. Вызначце асобу дзеясловаў.

Пройдзе час, і ў космасе будуць працаваць людзі, як і на Зямлі. Яны пабудуюць там міжпланетныя

станцыі. З гэтых станцый паляцяць ракеты на іншыя планеты. Людзі свабодна будуць лятаць у касмічнай прасторы. Яны будуць вывучаць яе.

163. Запішыце наступныя дзеясловы ў слупок. Абазначце ў іх прыстаўкі. Побач запішыце роднасныя дзеясловы без прыставак і ўтварыце ад іх 2-ю і 3-ю асобу адзіночнага ліку будучага часу. На якія пытанні адказваюць утвораныя дзеясловы?

Узор. *Пераплыць — плыць — будзеш плыць, будзе плыць.*

Намаляваць — ... — ..., ...
Прыклеіць — ... — ..., ...
Зрабіць — ... — ..., ...
Вывучыць — ... — ..., ...

164. Прачытайце. Вызначце тэму і галоўную думку тэксту.

Казачныя чалавечкі

Раніцою ўстала бабуля, сабралася ісці па дровы. А яны ўжо ляжаць каля печы. Хацела яна па ваду пайсці, аж бачыць: стаіць на лаве паўнюткае вядро.

Дзівіцца бабуля. А Зоська з Толікам за ёй назіраюць і хітра падміргваюць адно аднаму. Паглядзела на іх бабуля ды і кажа:

— Пэўна, у нас у хаце з'явіліся маленькія казачныя чалавечкі, якія мне дапамагаюць.

— Чым жа мы аддзякуем тым чалавечкам за работу? — запыталася мама.

— Пачакайце, — сказаў тата. — Ёсць у мяне два апельсіны. Падару іх маленькім чалавечкам. Можа, яны і надалей будуць дапамагаць нам. Пакладзём гэтыя апельсіны на талерку і пакінем на стале. Прыбягуць маленькія чалавечкі і здагадаюцца, што гэта ім за работу.

Смачныя былі апельсіны. З'елі іх Зося з Толікам, а лушпінкі на талерцы пакінулі.

— Заўтра зноў у казачных чалавечкаў будзем гуляць! — кладучыся спаць, сказаў Толік.

● Складзіце план тэксту і перакажыце тэкст па плане (вусна). Пры пераказе тэксту ўжывайце дзеясловы ў будучым часе.

165. Прачытайце. Пастаўце пытанні да дзеясловаў. Запішыце дзеясловы ў 2-й і 3-й асобе множнага ліку будучага часу. Абазначце канчаткі. Укажыце спражэнне дзеясловаў.

Зімаваць, вярцець, шыць, заўважыць, берагчы, папрасіць, сячы.

● З дапамогай якіх суфіксаў утвараецца неазначальная форма дзеясловаў?

ШТО МЫ ВЕДАЕМ?

1. Што абазначае дзеяслоў? Якім членам сказа ён з'яўляецца?

2. Якая форма дзеяслова называецца неазначальнай?

3. З дапамогай якіх суфіксаў утвараецца неазначальная форма дзеяслова?

4. Якія формы часу мае дзеяслоў?

5. Як змяняюцца дзеясловы цяперашняга і будучага часу?

6. Як адрозніць дзеясловы I спражэння ад дзеясловаў II спражэння? Прывядзіце прыклады.

ПАЎТАРЭННЕ ВЫВУЧАНАГА Ў 4 КЛАСЕ

166. Прачытайце сказы. Якую тэму раскрываюць гэтыя сказы? Ці можна з іх скласці тэкст?

1. Жучкі, матылькі, мухі пазалазілі ў чашачкі кветак.
2. Мышка прытаілася пад чырвоным мухаморам.
3. Буйныя кроплі гучна заляскалі па траве і лістах дрэў.
4. А жабы пасядзелі на беразе сажалкі, падумалі ды скокнулі ў ваду.

5. У лесе нечакана сыпануў дождж.

6. Так і прасядзелі яны ў сажалцы, пакуль дождж не скончыўся.

7. І ўсе пачалі хавацца ад дажджу. *(Паводле В. Хомчанкі)*

● Размясціце сказы так, каб атрымаўся тэкст. Прыдумайце да яго загаловак.

● Спішыце першыя чатыры сказы тэксту. Знайдзіце ў сказах аднародныя члены. Падкрэсліце іх.

167. Прачытайце. Захоўвайце інтанацыю апавядальных, пытальных і клічных сказаў. Як вы думаеце, якімі сказамі Якуб Колас найбольш ярка перадае сваю любоў да Беларусі і захапленне ёй?

Родныя шляхі

Ёсць штосьці незвычайна пр..гожае ў прывольных шляхах Б..ларусі. Ш..рока і размашыста пралягаю..ь яны ад вёскі да вёскі. Колькі хараства і прывабнасці ў іх далях! Колькі новых малюнкаў абяцаюць яны вачам і сэрцу падарожнага!

Якая ж сіла закладзена ў гэтых прасторах родных і любімых шляхоў? Эх, шляхі, родныя шляхі! Хто перакажа нам вашы казкі, разгадае думкі? *(Паводле Я. Коласа)*

● Знайдзіце аднародныя члены сказа. Якімі часцінамі мовы яны выражаны?

● Спішыце першую частку тэксту, устаўляючы прапушчаныя літары.

Падаро́жны — той, хто знаходзіцца ў дарозе, падарожнік.

168. Прачытайце. Вызначце, гэта тэкст-апавяданне ці тэкст-апісанне?

Раніца ў вёсцы

У паветр.. яшчэ сыра. На лістах вішняку вісяць буйныя кроплі начнога туман.. . На плат.. і стрэх.. ляжыць яшчэ вільгаць.

Узыходзіць сонца. Яно паволі і баязліва паказваецца з-за небасхілу. Першыя промні яго кладуцца шырока, густым і нібы цягучым золат.. . *(Паводле Я. Скрыгана)*

● Спішыце, дапісваючы прапушчаныя канчаткі назоўнікаў.
● Абазначце склон назоўнікаў.

169. Прачытайце верш. Якія літары трэба ўставіць замест кропак? Якія знакі прыпынку прапушчаны тут?

Страх

Цёмнай ноч..у ў л..сах
сам з сабой гуляе страх.
А як прый..е ранак ціха,
стане страху страшна крыху.

Ён баіцца і ва..ка і вароны і жука,
і вавёркі і сініцы зайкі вожыка лісіцы!
Ён баіцца **плачу крыку**
енку піску смеху рыку!
І таму вось на зары
страх знікае ў гуш..ары.

А. Бадак

● Спішыце сказы з аднароднымі членамі. Падкрэсліце аднародныя члены сказа. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку.

● У якім склоне ўжыты выдзеленыя назоўнікі? Абазначце ў іх канчаткі.

170. Прачытайце. Як пісьменнік перадае галасы птушак? Прачытайце, як птушкі перагукваюцца паміж сабой, з такой інтанацыяй, каб было падобна на птушыныя галасы.

Што птушкі гавораць?

Снег прыкметна пацямнеў, аблёг. У лясах, пералесках з'явіліся першыя праталіны. Убачыўшы чорную зямлю пад дрэвамі, кустамі, ажыўляюцца дразды. Цёплымі падвячоркамі яны весела «размаўляюць», перагукваюцца паміж сабой.

— Савось! Савось! — кажа адзін з іх. — Ідзі сюды!

А той яму з суседняй елкі:

— Порткі пранасіў! Няма ў чым ісці!

Альбо:

— Скінь каптан! Скінь каптан!

А другі:

— Снег па калена! Холадна яшчэ! *(Паводле Р. Ігнаценкі)*

● Спішыце першыя чатыры сказы, устаўляючы паміж аднароднымі членамі злучнікі. Якія змены ў пастаноўцы знакаў прыпынку адбудуцца пры гэтым?

171. Прачытайце, устаўляючы паміж аднароднымі членамі *і, але.*

Марына апранула новую сукенку ... свае самыя лепшыя туфлікі. Дзяўчынка збіралася на дзень нараджэння да сваёй сяброўкі ... трошкі хвалявалася. Яна падрыхтавала для Алісы цікавы ... не зусім звычайны падарунак.

Некалькі тыдняў назад у Марынінай кошкі нарадзіліся смешныя ... мілыя кацяняткі. Яны ўвесь час круцяцца каля мамы ... ужо могуць жыць без яе. Адно з іх Марына выбрала ў падарунак сяброўцы. Напэўна, каток ёй спадабаецца. *(Паводле У. Марціновіч)*

● Спішыце першы абзац, ставячы, дзе трэба, коскі.
● Якімі членамі сказа з'яўляюцца аднародныя члены?

172. Спішыце, пастаўце назоўнікі ў патрэбным склоне з прыназоўнікамі або без іх.

Дапамагчы *(сябар)*, дапамагчы *(парада)*, павіншаваць *(бабуля)*, павіншаваць *(свята)*, падзякаваць

(пачастунак), расказваць *(здарэнне)*, вяртацца дамоў *(лес)*, сядзець *(канапа)*, сесці *(канапа)*, злавацца на сябе *(памылка)*, перакладаць *(слоўнік)*, дакрануцца *(ружа)*, наліць малако *(шклянка)*, выйсці *(аўтобус)*, пайсці да таварыша *(кніга)*.

● Абазначце склон назоўнікаў.

173. Прачытайце, ставячы прыметнікі ў патрэбным склоне, ліку і родзе.

Цяперашні Тураў — невялікі пасёлак. Затое ў *(глыбокі)* старажытнасці на ягоным месцы шумеў багаты і прыгожы горад.

Тураўскае княства ўзнікла на землях дрыгавічоў. Першым *(вядомы)* нам князем тут быў брат *(полацкі)* уладара Рагвалода. Яго звалі *(незвычайны)* для нас іменем Тур.

У той час у *(беларускі)* лясах вадзіліся туры — *(вялізны дзікі)* быкі з *(чорны)* поўсцю і *(доўгі загнуты)* рагамі.

Тур лічыўся найбольш *(дужы)* зверам, царом пушчы. Таму славяне назвалі Турам аднаго з багоў, што кіраваў жыццём *(лясны)* жыхароў.

Гэта імя атрымаў і князь. *(Паводле У. Арлова)*

● Спішыце першыя два абзацы, раскрываючы дужкі. Абазначце канчаткі прыметнікаў.

174. Прачытайце верш, устаўляючы замест кропак патрэбныя займеннікі.

Агрэст

Агрэст садзіла я вясной.
… ладзіць не хацеў са мной.
Ды … на гэта не зважала,
… старанна даглядала.
Ну і было ж турботы з … —
скалоў мне рукі … зусім!
А потым ягадкі даспелі,
як безліч сонейкаў, ірдзелі.
Хоць шмат … зведала турбот,
Затое смачны быў кампот!

А. Дзержынскі

Агрэ́ст — *рус.* крыжовник.

● Спішыце першыя шэсць радкоў. Падкрэсліце ўстаўленыя займеннікі. Замест якіх слоў-назваў яны ўжыты?

175. Прачытайце. Пастаўце займеннікі ў патрэбным склоне.

Унук паказвае дзядулю свой дзённік. Стары кажа:

— Калі *(я)* вучыўся, у *(я)* па гісторыі былі адны пяцёркі. А ў *(ты)* чацвёркі ёсць.

— *(Ты)* лягчэй было, дзядуля. Калі *(ты)* вучыўся, гісторыя была карацейшая.

● Спішыце. Падкрэсліце займеннікі. Вызначце іх склон.

176. Прачытайце. Устаўце замест кропак патрэбныя прыназоўнікі. Запішыце словазлучэнні.

1. Падысці … Аліны. 2. Смяяцца … таварыша. 3. Сумаваць … мамы. 4. Зрабіць … брата. 5. Пашыць … скуры. 6. Расці … елкі. 7. Бегаць … школы. 8. Вярнуцца … верасні.

Словы для даведкі: *з, да, без, са, для, каля, у, вакол.*

177. Прачытайце, ставячы дзеясловы ў цяперашнім часе.

Пясчаная каса *(уразацца)* далёка ў мора. На беразе *(расці)* рэдкія сосны. Зімою вятры *(дзьмуць)* амаль заўсёды з мора, таму галіны сосен нахілены ў бок берага.

Пясок тут залацістага колеру. Драбнюткія пясчынкі амаль нячутна *(прасочвацца)* між растапыраных пальцаў. За дзень пясок моцна *(награвацца)*. Ён нават не *(астываць)* за кароткую летнюю ноч. *(Паводле М. Даніленкі)*

● Спішыце, раскрываючы дужкі. Абазначце канчаткі, асобу і лік дзеясловаў.

178. Прачытайце верш. Якія літары трэба ўставіць замест кропак?

Досыць снегу ўжо л..жаць.
Р..чка сонца чуе,
і пралескі не дрыжаць —
сонца іх ц..луе.

Хутка птушкі зап..юць,
сад агучаць пч..лкі,
а ў блакі..е расцвітуць
колеры в..сёлкі.

Н. Слуцкая

● Выпішыце дзеясловы ў наступным парадку:
а) у неазначальнай форме;
б) у форме цяперашняга часу;
в) у форме будучага часу.

179. Прачытайце. Якімі выразамі герой апавядання замяняў словы *я прайграў*?

Лявон вельмі любіў гуляць у шахматы. Шахматыст з яго быў так сабе, аднак ён яшчэ ніколі не **прызнаў**, што яго перамаглі.

Гуляў ён неяк з вядомым шахматыстам і **прайграў** яму тры партыі запар. Прыяцель запытаўся ў яго: «Ну як, дружа? Няўжо зноў прайграў?» Лявон не збянтэжыўся і бадзёра **адказаў**: «Першую партыю мой партнёр не прайграў, а другую партыю я ў яго не вый-

граў. У трэцяй партыі я хацеў **прапанаваць** нічыю, але ён не згадзіўся». *(Паводле Л. Куземчанкі)*

● Вусна пастаўце выдзеленыя дзеясловы ў неазначальнай форме і вызначце іх спражэнне.

● Утварыце для кожнага з гэтых дзеясловаў форму 2-й асобы множнага ліку будучага часу. Запішыце гэтыя формы па ўзоры.

Узор. *Прызнаць — прызна*[*еце*].

180. Прачытайце. Дзе будзе адпачываць на канікулах хлопчык — аўтар тэксту? Што ён любіць рабіць летам?

Мой чароўны беларускі край

На канікулах я паеду ў вёску Рудкаўка, дзе жыве мая прабабуля Алена. Гэтая невялічкая вёсачка прытулілася ля самага лесу, у якім я люблю бавіць ранак. Тут царства расы. Мокрыя травінкі ў пацерках рознакаляровых кропелек. Цішыня. Калі-нікалі парушаюць яе сонныя галасы птушак. Павучкі-вандроўнікі яшчэ не пачыналі сваё штодзённае падарожжа: чакаюць, пакуль абсохне раса на іх парашуціках, белых ніцях-павуцінках. *(А. Паліўка)*

● Як аўтар апісвае прыгажосць летняга лесу? Прачытайце яшчэ раз гэтыя выразы.

● Раскажыце, дзе вы будзеце адпачываць на канікулах.

ЗМЕСТ

(Назва і нумар установы агульнай сярэдняй адукацыі)

Навучальны год	Імя і прозвішча вучня	Стан падручніка пры атрыманні	Адзнака вучню за карыстанне падручнікам
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			
20 /			

Вучэбнае выданне

Валынец Таццяна Мікалаеўна
Ратнікава Ірына Энгелеўна
Роўда Іван Сямёнавіч
Шуба Павел Паўлавіч

БЕЛАРУСКАЯ МОВА

Падручнік для 4 класа
ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з рускай мовай навучання

У дзвюх частках

Частка 2

2-е выданне, выпраўленае і дапоўненае

Нач. рэдакцыйна-выдавецкага аддзела *Г. І. Бандарэнка.*
Рэдактар *Л. Б. Сопат.* Мастацкі рэдактар *І. А. Усенка.*
Мастакі *І. В. Лазерка, І. А. Усенка.* Камп'ютарная вёрстка *І. У. Шутко.*
Карэктары *К. В. Шобік, Н. І. Пархун*

Падпісана ў друк 11.07.2013. Фармат 70×90 $^1/_{16}$. Папера афсетная.
Друк афсетны. Ум. друк. арк. 7,61. Ул.-выд. арк. 2,95 + 0,4 форз.
Тыраж 108 160 экз. Заказ

Навукова-метадычная ўстанова «Нацыянальны інстытут адукацыі»
Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. ЛИ № 02330/0494469
ад 08.04.2009. Вул. Караля, 16, 220004, г. Мінск

ААТ «Паліграфкамбінат імя Якуба Коласа». ЛП № 02330/0150496
ад 11.03.2009. Вул. Каржанеўскага, 20, 220024, г. Мінск